

Zaterdag 5 mei.

Het is vroeg zaterdagmorgen als we elkaar in de hal van Schiphol ontmoeten. Iedereen is opgewekt en benieuwd wat de week ons zal brengen. In het vliegtuig vangen enige van ons op dat Corry en Ruud een kleinzoon hebben gekregen. Ina fluistert wat met de purser met als gevolg dat de grootouders een flesje champagne krijgen. Gefeliciteerd!

Na een voorspoedige vlucht komen we in Milaan aan. Alle bagage ligt dit keer op de band. Tot zover alles prima. Maar dan een kleine teleurstelling: het regent en niet zo'n beetje ook.

In de bus vertelt Cor de ontstaansgeschiedenis van de stad. Milaan is van oorsprong een Gallische nederzetting Mediolanum, die in 222 onder Romeins gezag kwam. Aan het einde van de 3^e eeuw na Chr. werd Milaan onder Diocletianus de zetel van de Romeinse keizers. Constantijn kondigde hier in 313 het Edict van Milaan af, dat de christenen vrijheid van godsdienst verleende. In 375 werd de H. Ambrosius, een van de kerkleraren en begenadigd spreker, bisschop van Milaan. Hij heeft veel bijgedragen aan het aanzien van de stad. Hij bekeerde en doopte Augustinus, een heidense professor in welsprekendheid in Milaan die later de invloedrijkste kerkvader werd. Aangekomen voor hotel Sant' Ambroeus pakken we snel de koffer uit en zoeken naar een geschikte gelegenheid om te eten. Daarna nemen we de metro naar het centrum om het klooster San Maurizio te bezoeken.

San Maurizio

De heilige Mauritius was soldaat in het Thebaanse legioen, dat bestond uit christen soldaten. Stierf als martelaar (onthoofd ±287) omdat hij weigerde deel te nemen aan de openbare heidense offers. De kerk San Maurizio is gebouwd in 1503 als een toevoeging aan het oudste Benedictijner klooster van Milaan, de "Monastero Maggiore". Van buiten valt de kerk niet op, maar binnen zijn alle muren van het kleine schip versierd met 16^e eeuwse fresco's van o.a. Bernardino Luini en zijn zoons Aurelio en Giovan Pietro. Er zijn geen gangpaden, maar kapellen aan beide kanten. Er woonden 825 Benedictinessen in het klooster.

Het waren meisjes van goede komaf. Er was in die tijd geen clausura en de nonnen konden zich dus gewoon naar buiten begeven. In 1440 werd de clausura ingevoerd onder paus Eugenius IV.

De kerk was vroeger in tweeën gedeeld: het voorste stuk aan de *Corsa Magenta* was voor de gelovigen en het publiek en in het achterste stuk zaten de nonnen in afzondering. Zij zongen in hun gedeelte en door het luik met tralies konden de gelovigen in de andere ruimte luisteren. Tot 1794 mocht men onder geen beding in het gedeelte van "de anderen" komen.

In het achterste deel zie je nog een luik waardoor gecommuniceerd kon worden.

De kerk heeft een crypte.

In de 16^e eeuw bezit de kerk veel geld en dat moet worden uitgegeven. Er waren veel mensen die wilden investeren in hun status. Er is dan ook heel veel moois te

bewonderen uit de tijd dat de fresco's aangebracht werden. De kapellen aan de zijkanten zijn beschilderd met prachtige afbeeldingen. Vooral de schilder Bernardino Luini valt hier op.

In de kapellen links en rechts zien we ook werk van zijn zoons Aurelio en Giovan Pietro.

Van Simone Peterzano (leermeester van Caravaggio) zien we twee fresco's o.a.

Epifania (Drie koningen) en een afbeelding waar Mauritius op staat als christen soldaat. Aan deze zijde van de

afscheiding tussen de twee ruimtes zien we een "Maria Hemelvaart" met links HH. Cecilia en Ursula en rechts Apollonia en Lucia.

We lopen naar het achterste gedeelte en komen in de aula van de nonnen. We zien er heel veel koorbanken die nog in goede staat zijn.

In deze ruimte bewonderen we de scheidingswand van Bernardino Luini, met Christus aan het kruis, Christus die op de lijkwade ligt, Sant' Agata en de Bruiloft te Kanaän.

Er zijn verder veel afbeeldingen van heiligen o.a.: Rochus, Sebastiaan, Petrus de Martelaar, Veronica (vera-icona = ware afbeelding), Scholastica, Magdalena, Apollonia e.a.

Op het plafond zien we een sterrenhemel, God, de Evangelisten en engelen.

Aan het eind het fresco Ecce Homo.

Het orgel, gemaakt in 1554 door Giacomo Antegnati werkt nog steeds en wordt gebruikt voor orgelconcerten.

We verlaten de San Maurizio (het regent nog steeds pijpenstelen) en lopen door de drukke winkelstraat Via Torino met veel delicatessen winkels. Daar ligt een kleine kerk de San Satiro.

San Satiro

Op deze plaats stond een kapel voor monniken. In 1242 gebeurde daar een mirakel. Er was aan de voorkant van deze kapel een fresco voorstellende "Madonna van San Siro met kind".

Een man gooide een mes naar het Kind op het fresco en deze begon te bloeden. Daarna gebeurden er vele wonderen en stroomden de pelgrims toe. Volgens overlevering hebben de 13^e eeuwse fresco's een geneeskrachtige werking. Ferdinand van Aragon en Isabella van Castilië gaven eind 15^e eeuw een exvoto-opdracht aan Bramante om deze kapel uit te bouwen tot kerk. Deze opdracht was zo

bijzonder, omdat er eigenlijk geen ruimte was voor een apsis. Het lijkt een gewone kerk, want achter het altaar lijkt een apsis te zijn, geheel met zuilen en decoraties. Maar schijn bedriegt: want als je er naar toe loopt zie je dat de ruimte nog geen meter diep is. Dit perspectivisch effect is ongelooflijk! Boven het altaar hangt nu het fresco "Madonna met Kind".

Rechts achter in de kerk bevindt zich een achthoekige doopkapel. Achthoekig, vanwege de zeven dagen van de schepping en de achtste stelt de wedergeboorte voor. Op de hoeken bevinden zich hele schattige terracotta kopjes die omhoog kijken naar de hemel. In het midden staat het 16^e eeuwse doopvont.

Links voor is de kapel van Karel de Grote, waarin Bramante in 1484 de beeldengroep "de Bewening", heeft laten plaatsen. Zoals vaker gebeurt, was de custode niet blij met een groep buitenlandse bezoekers. Deze gewichtige man gedroeg zich buitengewoon onvriendelijk. Cor toverde hem echter om in de meest vriendelijke man, die niet kon

ophouden zijn kennis aan ons over te brengen!

De Duomo

Door de regen lopen we naar de Duomo. Het is een van de grootste kerken van Italië. In 1386 begon men met de bouw. Pas zes eeuwen later was de kerk klaar. Op de gotische kerk staan 2000 beelden van heiligen, dieren en monsters. De gouden Madonna op de hoogste toren is 's avonds al van verre te zien. Binnen valt gelijk de enorme ruimte van de vijfschepige kerk op. Er wordt een rozenkrans gebeden, dus kijken we in stilte naar de grote schilderijen die tussen de pilaren hangen met scenes uit het leven van de H. Carlo Borromeo. Patries wil graag de Trivulzio (een vijfarmige bronzen kandelaar uit de 13e eeuw) zien, maar dat lukt niet. Hele delen van de Dom zijn in restauratie. We bekijken het grafmonument van Gian Giacomo de' Medici, veldheer in het leger van Karel V van Leone Leoni. Links in de kerk staat een beeld van de H. Bartholomeus, die levend gevild wordt.

In de crypte bevindt zich de urn met de stoffelijke resten van H. Carlo Borromeo (de neus). Hij was voorvechter van de Contrareformatie en van 1565-1585 aartsbisschop van Milaan. Hij voerde een streng religieus schrikbewind en werd dan ook tijdens zijn leven aanbeden en verguisd. Hij is niet weg te denken als belangrijk figuur tijdens het Concilie van Trente (1545-1563).

In de regen passeren we het Casa degli Omenoni met zijn statige "grote mannen". Het werd in 1565 door beeldhouwer Leone Leoni gemaakt. In de lijst boven de deur heeft hij zichzelf vereeuwigd naast twee leeuwen.

We vervolgen de weg en Cor maakt ons attent op het terracottakleurige huis van een van de voornaamste schrijvers van Italië Alessandro Manzoni (1785-1873). Zijn

beroemdste werk is "i Promessi Sposi". Zijn standbeeld staat op het Piazza Fidele, met de gelijknamige kerk erachter. Deze San Fidele, die in opdracht van de vrome bisschop van Milaan Carlo Borromeo is gebouwd, werd vaak door Manzoni bezocht. Het is een Jezuïeten kerk die heel veel ruimte toont, er zijn geen pijlers, wel vrijstaande twee-kleurige zuilen. Bij toeval komen we terecht in een concert van een klein strijkenensemble. Alles is heel

eenvoudig, je moet kunnen luisteren en niet afgeleid worden. Wat opvalt zijn de prachtige ramen. We bekijken de Hemelvaart of Wederkomst van Lucio Fontana. Ook zien we een graflegging van Simone Peterzano (zie foto).

We lopen door naar het Piazza della Scala dat gedomineerd

wordt door het standbeeld van Leonardo da Vinci, een 19^e eeuwse schepping van Pietro Magni. Leonardo wordt omringd door een vier van zijn Milanese leerlingen. De Scala zelf ziet er van buiten niet erg indrukwekkend uit.

Daarna lopen we de Galleria Vittorio Emanuele met zijn mooie winkels binnen. Deze passage heeft een zevenenveertig meter hoge koepel. De vloer eronder is versierd met een mozaïek van het huis van Savoye. In de Galleria brengt Cor ons naar de chique gelegenheid Savini, waar we tot ons genoegten neerstrijken ondanks onze natte kleding. De deftige ober probeert Cor over te halen hier vanavond met de groep te komen dineren, maar die vlieger gaat niet op.

We gaan dineren in restaurant l'Assassino, waar Corry en Ruud ons trakteren op een heerlijk glas prosecco en we drinken op de nieuwe wereldburger Coen. Dit was het einde van een heerlijke eerste dag.

Ina en Els.

Zondag 6 mei.

Bezoek aan de **Pinacoteca di Brera** (sommigen kiezen Museo Poldi Pezzoli)

Goed gewaarschuwd door het weer van gisteren, voorzien van paraplu of plastics, lopen wij in gezwinde pas achter ons baken Cor naar metrohalte Sant'Agostino.

Het museum, rijk aan topstukken, ademt een zee van rust uit op de vroege zondagochtend, ideaal voor onze rondleiding. Gezien het verslag van vorig jaar, mei 2011, ook een keuze uit al het moois dat we zien.

Met de blik op die naakte keizer Napoleon, *niets groter dan hij-zelve...* realiseren we ons dat hier eens de "Humiliati" orde van de wolwevers huisde. Steeds minder nederig

levend, werd de orde in de 16e eeuw opgeheven en de grond overgedragen aan de Jezuiten.

In de koele benedengangen treffen we kopieën van beroemde klassieke beelden, zoals Menelaos bij het lijk van Patroclus, de Hercules Farnese, een dronken Faun à la Lucian Freud.

De trappen op naar de schilderijenafdeling. In de eerste zijzaal links:

- Veertiende eeuwse fresco's uit de kapel van de familie Porro, o.a. een tronende Sint Ambrosius verjaagt met zweepende zweep de ketters (Arianen) en het mystieke huwelijk van de welsprekende en heilige prinses Catharina van Alexandrië: het Christuskind schuift een ring aan haar vinger.

- **Ambrogio Lorenzetti**, Madonna en kind. ca 1330. We

kennen de schilder van zijn beroemde fresco's in het stadhuis te Siena met de afbeeldingen van het Goede en Slechte bestuur. Hij is van de generatie na Duccio. In tegenstelling tot de voorafgaande Byzantijnse traditie, wordt een tedere band tussen moeder en kind en met een soepele lijnvoering de plooiwal weergegeven.

- **Gentile da Fabriano**, veelluik met de Kroning van Maria. ca 1410. Deze elegante, decoratieve schildertrant wordt de "gotische internationale stijl" genoemd. Die

soepele plooiyal vindt hier haar hoogtepunt. De verschillende personages zijn tegen een gouden achtergrond weergegeven. Bladgoud (voor nog meer glans op rode verf aangebracht) wil heiligheid uitdrukken. In het midden: God omgeven door cherubijnen, zweeft boven Christus die Maria kroont en tussen beiden de duif van de Heilige Geest. Onder hen een boog met acht muziekmakende engelen (samen dus: de negen engelenkoren) En dáár onder: de kosmos met zon, maan en sterren. Welke tekst staat er in gotische letters? Ik kan het niet lezen...(In de Santa Maria Maggiore in Rome heb je het prachtige mozaïek (1295) van Jacopo Torriti met eenzelfde kosmos. Ook vergezeld van meerdere teksten...) Links staan op bloemenveldjes Hieronymus en Franciscus, rechts Dominicus en Magdalena (wie goed kijkt ziet haar zalfpotje). Boven hen kleinere panelen met Petrus Martelaar (de moordenaar slaat zijn bijl in de schedel en o weer al dat bloed); een knielende

Johannes de dooper gericht naar God; de stigmatisatie van Franciscus; Antonius van Padua, lezend in een boek: Cor vertelt dat hiermee wordt aangegeven dat Antonius als student, dus intellectueel, ook toetrad tot de orde van armoede.

- **Piero della Francesca**, *Sacra Conversazione*, ca. 1475. Deze non-conformistische renaissancekunstenaar en wiskundige werkte vooral in midden-Italiaanse kleinere vorstendommen zoals Urbino. Van zijn werk gaat een serene sfeer uit, omdat hij geometrische basisvormen als uitgangspunt gebruikte, waardoor natuur en bijvoorbeeld gebouwen evenveel aandacht kregen als de mens.

Federico da Montefeltro, legeraanvoerder en mecenas liet zich op dit altaarstuk in harnas geknielt afbeelden. Het schilderij zou bestemd zijn voor de Franciscaanse kerk San

Donato degli Osservanti, later gewijd aan San Bernardino, waar Federico ook werd begraven.

Piero heeft de tronende Maria met haar gevouwen handen geplaatst op een klein podium, dat bekleed is met een fraai tapijt (invloed van Jan van Eyck) op de kruising van een soort transept vóór een apsis. Dit interieur is klassiek vormgegeven, geheel conform de ontwerpen van Alberti (Sant'Andrea in Mantua) en even later Bramante (Santa Maria presso San Satiro 1478! in Milaan). Een heldere lichtval komt van links. Jezus ligt naar de toeschouwer gekeerd slapend op haar schoot. Dit slapen kan verwijzen naar zijn latere dood. Hij draagt een ketting met bloedkoraal en bergkristal. Bloedkoraal zou het kwaad afweren, bergkristal wijst op de volmaakte zuiverheid. Achter Maria staan vier engelen met fraaie hals- en hoofdsieraden; hun vleugeltopjes zijn nog net te zien. Links staat Johannes de dooper met zijn staf van wegbereider, wijzend op Christus. Naast hem Hieronymus in boetekleed, met een steen tegen zijn borst. Tussen hen in de immer tandeloze Franciscaanse prediker Bernardino van Siena. Tegenover hen staan Franciscus door een scheurtje in zijn pij wijst hij op zijn stigma. Naast hem de evangelist Marcus (zo het schijnt, maar Andreas en Johannes worden ook wel genoemd) en tussen hen in nog net die arme Dominicaner prediker tegen de Waldenzen, Petrus martelaar wiens schedel op weg naar Milaan...enz. Het struisvogelei hing dikwijls boven Maria-altaren. De struisvogelhen kan volgens de legende zonder

bevruchting een kuiken ter wereld brengen. Zij legt haar ei in het hete zand en laat het door de zon uitbroeden. Het ei werd daarom symbool van de maagdelijke geboorte.

- **Giovanni Bellini**, Madonna en kind, ca 1510. Giovanni is een van de grootste coloristen van de eeuwwisseling rond 1500 geweest. Zijn vader: Jacopo belangrijk schilder in Venetië, oudere broer: Gentile, zwager: Mantegna (Lees: Joost Dievendal, Nicolosia, Meulenhoff, 2004, over het zusje

dat model stond) Maria in halffiguur met het kind staand op haar knie, zit voor een zijden eredoek. Haar ernstige blik is iets terzijde gericht, maar baby Jezus kijkt ons aan en hij maakt het begin van een zegengebaar. Links en rechts ontvouwt zich een heuvelandschap met twee luchtige bomen, een dorpje, enkele mensen, schapen. Dit soort vergezichten ontleent Bellini aan de schilders in de Nederlanden.

- Verderop treffen we een vroeger werk van **Giovanni Bellini** aan, dat op zaal wordt gerestaureerd. Bewening van Christus door Maria en Johannes. Weergegeven als drie halffiguren achter een balustrade. Achter hen een donkerende hemel en iets van een landschap. De smart van Maria en de radeloosheid van Johannes zijn in alle

hevigheid uitgebeeld. Christus' linker arm met verkrampde hand rust op de balustrade, waardoor de beschouwer het gevoel krijgt zeer nabij te zijn. Hier sluit Giovanni nog aan bij de stijl van Mantegna.

- **Bronzino**, Andrea Doria als Neptunus met drietand, na 1540. De beroemde admiraal als god van de zee!

Zijn baard druipt van het water, zijn naakttheid wordt nauwelijks verhuld door een zwierig stuk zeildoek en achter hem zien we een zuil van een mast met dik scheepstouw er omheen. In Genua zullen we Doria weer tegenkomen.

- **Veronese**, Maaltijd in het huis van Simon de Farizeeër, ca.1570. Veronese maakte meerdere reusachtige schilderijen met een bijbelse maaltijd als onderwerp. (In Turijn zullen we er ook een zien) Het verhaal verplaatste hij naar een rijk

Venetiaanse paleisterras met een overvloedige dis,

gasten in weelderige kleding, talloze bedienden, honden, katten en dat alles in stralende kleuren weergegeven. Dan zien we geheel links Jezus, te herkennen aan een bescheiden aureool. Maria Magdalena wast zijn voeten. De gastheer lijkt de man vooraan te zijn in donker gewaad met een keppeltje op zijn hoofd (?) die naar hen kijkt.

De apostelen hebben het druk met eten. Aan de rechterkant maakt één een gebaar met zijn hand naar zijn borst: het lijkt een aanhaling te zijn uit het Laatste Avondmaal van Leonardo da Vinci. Daar zit ook vóór de tafel Judas, met een beurs aan zijn riem. Is hij verontwaardigd over de vrouw die Jezus' voeten wast?

- **Annibale Carracci**, Jezus en de Samaritaanse vrouw bij de put, ca. 1595.

Na het harmonische evenwicht in de kunst van de Florentijnse renaissance, waarvan **Rafaels** Huwelijk van Jozef en Maria (1504) een hoogtepunt vormt, kwam een reactie op gang die men maniërisme noemt. Michelangelo begon beelden te maken van mensen

in onnatuurlijke opzienbarende houdingen. Later volgde hierop weer een verandering vanuit Bologna, die ook in verband stond met de contra-reformatie. Het kerkvolk moest goed herkenbare, maar verheffende taferelen zien, zoals die vervolgens door Guido Reni, Guercino en de broers Carracci tot stand werden gebracht. Maar Caravaggio ging een stap verder. Hij schilderde de Bijbelse personages als gewone mensen van de straat.

- **Caravaggio**, De Emmaüsgangers, 1606

We zien een donkere achtergrond. Drie mannen in halffiguur zitten aan een tafel met een schotel, wat brood, een wijnkan en daar achter een glas. Strijklicht valt van links zodanig dat het gezicht van Christus de meeste aandacht krijgt. Hij maakt met zijn

hand een gebaar terwijl hij het zegengebed uitspreekt (Lucas 24,30) De linker figuur zien wij op de rug. Hij heft zijn handen van verbazing. De rechter man strekt zijn arm om Christus aan te raken. Een oude herbergier en zijn vrouw staan er vol ernst bij. Door deze wijze van uitbeelden (donkere achtergrond, schijnwerper-licht) komt het gebeuren naar ons toe. Vergeleken met hetzelfde onderwerp dat Caravaggio enkele jaren eerder maakte

(Londen, National Gallery) is hier sprake van een nog grotere concentratie ook doordat de gedempte kleuren a.h.w. onder één noemer zijn gebracht.

Een run op de museumwinkel bewijst wel hoe we onder de indruk zijn van deze Pinacoteca di Brera en Cor's rondleiding; de daarna volgende run op het koffieterras bewijst hoe we nu zin hebben in een echte Italiaanse cappuccino!

Nu naar het grote plein bij de Dom, om niet alleen te zien dat zinsbegoochelingen van alle tijden zijn, maar ook waar de tramhalte voor het middagprogramma te vinden is.

Patricia.

Met een klein groepje gaan wij naar het **Poldi Pezzoli Museum**. Dit museum is voortgekomen uit de persoonlijke collectie van Gian Giacomo Poldi Pezzoli. Hij erfde al

een imposante collectie van zijn grootvader Gian Giacomo Trivulzio. De collectie is te zien op www.museopoldipezzoli.it. Het museum is eigenlijk ontstaan toen hij zijn eigen appartement binnen het paleis van zijn familie ging decoreren, waarbij hij iedere kamer een eigen (kunst)stijl gaf. Vooral zijn studeerkamer met scenes uit de Divina Comedia van Dante is prachtig. Zijn eerste liefde bestond uit oude harnassen en wapenschilden. Later heeft hij daaraan schilderijen, voornamelijk uit de Renaissance en de Venetiaanse 18e eeuw, en decoratieve kunst uit Parijs en Londen toegevoegd. Na zijn dood in 1879 liet hij zijn privécollectie achter voor de stad. Hieronder volgen enkele topstukken: Antonio del Pollaiuolo (kippenboer), Sandro Botticelli met twee schilderijen. Het

middelste vóór hij in aanraking kwam met Savonarola en het rechter erna. Piero della Francesca, Andrea Mantegna, Giovanni Bellini, Vincenzo Foppa, Fra Filippo Lippi.

Olga.

Met tram 3 rijden we vanaf de Dom naar de Sant'Eustorgio. Op de grondvesten van een begraafplaats uit de 3^e-4^e eeuw, die nog te bezichtigen is en waar de vroege christenen door apostel Barnabas zijn gedoopt met water uit een aldaar stromend beekje, is de Sant'Eustorgio gebouwd ter ere van Bisschop Eustorgius. **Sant'Eustorgio** is een 4e eeuwse heilige die in 325 het concilie van Nicea bezocht waar hij de stoffelijke resten van de Drie Koningen cadeau kreeg. Deze nam hij mee naar Milaan.

In 1162, gedurende het verblijf in Milaan van de Romeinse Keizer Frederik I, bijgenaamd Barbarossa, werden de relikwieën gestolen door de Aartsbisschop van Keulen. Na een eeuwenlang verzoek om teruggave, is in 1903 een deel van de stoffelijke overschotten van de Drie Koningen teruggekomen naar de Sant'Eustorgio. Het resterende deel bevindt zich nog in de Dom van Keulen. Na de verwoestingen van Milaan door Barbarossa is in de 12^e eeuw de huidige kerk gebouwd als Dominicaner kerk. Binnenin vinden we de sarcofaag van de Drie Koningen gemaakt naar Romeins

model. Er is een mooi marmeren altaar met afbeeldingen van legendes over de drie wijzen. Waarschijnlijk 15^e eeuws. Op het altaar bevinden zich zes zilveren beelden van kerkvaders, waaronder we Ambrosius, Augustinus, Gregorius de Grote en Hiëronymus herkennen. Eronder ziet men zes heiligen beelden. Voor het altaar hangt een 13^e eeuws crucifix met de lijdende Christus.

Door de sacristie gaan we naar de Portinari kapel. Cosimo de' Medici heeft omstreeks 1452 Pigello Portinari uit Florence, aangesteld als leiding gevende van het Lombardische filiaal van Banco Mediceo en heeft hem in 1462 opdracht gegeven te starten met de bouw van een kapel ter ere van Petrus de Martelaar om de nog overgebleven relikwieën onder te brengen, waarvan o.a. het hoofd van deze Heilige Dominicaan. Petrus was een zoon van Katharen ouders, een gnostische stroming die sommige

christelijke stellingen verwierpen. Petrus heeft de Katharen vurig bestreden, o.a. door het woord, maar is uiteindelijk vermoord door een bijlslag. Petrus wordt op schilderijen afgebeeld met een bijl in zijn schedel. In de kapel vind je zijn crypte, bewerkt door een beeldhouwer Giovanni da Balduccio, leerling van Giovanni Pisano, waarop zijn geschiedenis en de door hem verrichte wonderen zijn afgebeeld. De

crypte wordt gedragen door beelden van de acht deugden (waarvan wij er hier vier zien: Justitia, Temperantia, Fortitudo, Prudentia). Omstreeks 1650 is de kapel versierd met fresco's van o.a. Vincenzo Foppa en andere schilders, verhalend over de miraculeuze episodes van de Heilig Petrus. De façade van de kerk is eind 19^e eeuw weer vernieuwd.

We wandelen vervolgens naar de vlakbij gelegen **San Lorenzo**. Voor de basiliek staat nog een rij originele Romeinse zuilen die dateren uit de tijd van Keizer Constantijn, de eerste christelijke keizer. San Lorenzo is een ronde kerk met een toren op de vier hoeken. Men dateert de bouw van 390-430. De ronde koepel van de kerk werd na instorting in de 16de eeuw in barok stijl herbouwd.

Naast de basiliek staat een achthoekige kapel, gewijd aan H. Aquilinus. De kapel zou gebouwd zijn eventueel als doop gelegenheid maar waarschijnlijker als keizerlijk mausoleum en er zijn aanwijzingen dat Galla Placidia betrokken is geweest bij de bouw en aldaar begraven. In de kapel vinden we prachtige mozaïeken, het lijkt wel Ravenna.

We zien Christus als knappe, jonge, baardloze man. In het vroege christendom werd Christus nog niet met baard afgebeeld, de god Apollo werd vaak als inspiratie gebruikt. Op een wand zien we de christus figuur, waarvoor een tonnetje met boekrollen staat, symbool van de nieuwe christelijke wetten i.p.v. de Joodse. Om hem heen staan de apostelen met letters op hun toga. We puzzelen over de betekenis van deze letters maar komen er niet uit. We zien ook een

mozaïek waarop een strijdwagen getrokken door twee paarden is afgebeeld, waarvan Cor vermoedt dat het de Hemelvaart van Elias aangeeft. Sommige mozaïeken zijn helaas zwaar beschadigd. Het mausoleum, in de late keizertijd (5^e eeuw) gebouwd voor een belangrijk persoon, is nog geheel intact.

We moeten deze mooie en interessante kerk verlaten om de metro te nemen naar de Santa Maria delle Grazie met Da Vinci's Laatste Avondmaal.

Liesbeth en Nella.

Wederom scheiden zich groepjes af. In ruim een uur wordt de pinacoteca Ambrosiana bezocht.

Wat heeft mij het meest getroffen: De kerk **Santa Maria delle Grazie** of Da Vinci's "Laatste Avondmaal"?

Eerlijk gezegd: de kerk!

Samen met de San Donato in Genua zijn het prachtige voorbeelden van centra voor religieuze bezinning voor christelijke gelovigen, lijkt mij zo.

De Santa Maria delle Grazie vind ik een intrigerende combinatie van Renaissance en Gotiek.

Indrukwekkende soberheid. Denk aan de sobere bakstenen gevel en de weinig versierde apsis, waardoor een ieder een eigen invulling kan geven aan zijn of haar momenten van bezinning.

Wat ik ook heel mooi vond was het houten koor in de apsis.

En dan de buitenkant van de kerk. De meesterlijke - door Bramante ontworpen - koepel, versierd met wapenschilden en medaillons van heiligen.

En niet te vergeten de intieme, prachtige binnenplaats. De wandelgangen met die mooie zuilen en bogen. En dan die sfeer van een soort eeuwige vrede. Jammer dat we daar maar zo kort konden blijven.

En dan Da Vinci's fresco: Het Laatste Avondmaal. Het moment geschilderd nadat Jezus besloten had zich over te geven aan zijn vijanden en een avondmaal te organiseren. Het moment gepakt waarop Hij zegt dat één van hen aan tafel Zijn verrader was. De vertwijfeling op de gezichten: "Ben ik het Heer? Wie is het?" Uiterste suspense.

Ik had dit fresco al eerder gezien, toen wij nog in Italië (Varese) woonden. Mijn Italiaanse begeleiders destijds zeiden: "Dit is meer publiciteit dan schone kunst". En volgens mij hadden zij gelijk. Hoewel - wat mij toen niet zo opviel - de gezichten van

de discipelen, die in niets op vissers lijken. Ze lijken zo uit onze dagelijkse omgeving

gegrepen te zijn. Volgende keer nog beter kijken. Zie de voorstudie die Leonardo da Vinci maakte. Er is altijd een reden om weer Milaan te bezoeken.

Ruud.

Maandag 7 mei.

Voordat wij Milaan verlaten, brengen wij nog een bezoek aan de -buiten klassieke stadsmuren gelegen- basiliek **Sant'Ambrogio**. Deze Romaanse basiliek uit de 11^e eeuw, die in de loop der eeuwen diverse restauraties/verbouwingen heeft ondergaan (de kerk is in WO II zwaar gebombardeerd), is gebouwd op de overblijfselen van een vroegchristelijke kerk

uit de 4^e eeuw. Opdrachtgever was de aartsbisschop en beschermheilige van Milaan, Ambrosius. Deze aartsbisschop, streng in de Rooms-katholieke leer en fel gekant tegen het Arianisme, wilde ter ondersteuning van de geloofsbelijdenis van Nicea, de gelovigen relieken van martelaren schenken. Tijdens opgravingswerkzaamheden op een begraafplaats buiten de muren stuitte men bij toeval op de resten van twee martelaren Gervasius en Protasius. Op deze plek werd een basiliek gebouwd (379-386). Toen Ambrosius in 397 stierf, werd de kerk naar hem vernoemd. Hij werd samen met resten van bovengenoemde martelaren in de crypte bijgezet. Aan het eind van de 8^e eeuw bouwden de Benedictijnen een klooster naast de kerk. De bouw van de kruisgang en portiek door Bramante in 1492 werd stopgezet nadat zijn beschermheer Ludovico Il Moro uit Milaan werd verdreven.

Op deze zonnige maandagmorgen lopen wij eerst het atrium in. Een oase van rust middenin een drukke stad. Het atrium werd in de 11^e eeuw gebouwd bovenop een ouder, 9^e eeuws en diende als voorportaal van de kerk waar ongedoopten ontvangen en gereinigd werden in een fontein. Vanaf deze voorhof zijn twee klokken torens

zichtbaar: de Campanile dei Monaci (monniken) en de Campanile dei Canonici (Kanunniken). De kapitelen van de zuilen rondom het atrium zijn fraai versierd met 6^e eeuws Byzantijns reliëfwerk met bijbelse taferelen en fantasiedieren die het goede en kwade symboliseren, waarbij de kunstenaars veel vrijheid hadden in de uitvoering van hun werk. In het voorportaal bewonderen wij fraaie bronzen deuren en boven de portalen architraven met dierenfiguren en het Lam Gods.

Het interieur van de kerk oogt sober; een centraal schip met kruisgewelf met aan

weerszijden twee zijbeuken. En ja dames, boven de zijbeuken zijn galerijen waar de vrouwen mochten vertoeven. De kerk herbergt een schat aan kunst uit vroegchristelijke perioden, middeleeuwen, 9^e en 10^e eeuw.

Om te beginnen blijven wij uitgebreid stil staan bij een kansel die in 1198 werd vernield toen een deel van het dak instortte en die in de 13^e eeuw werd nagemaakt, waarbij men originele stukken gebruikte. Onder de preekstoel zien wij een bijzonder fraaie 4^e eeuwse sarcofaag van de Romeinse militaire leider Stilicho. Onzeker is of hij daar ook daadwerkelijk rust. De sarcofaag is prachtig versierd met reliëfstukken die voorstellingen uit het Oude en Nieuwe Testament uitbeelden. Wij zien o.m. Christus die de sleutels

van de Hemel aan Petrus overhandigt, onderricht aan de Apostelen, het laatste Avondmaal, de hemelvaart van Elia en het offeren van Isaac.

Wij lopen naar voren en zien in het koor een baldakijn (ciborium) uit de 10^e eeuw fraai versierd met een byzantijns stuc reliëf, gedragen door vier antieke zuilen. In het midden van het baldakijn zien wij Christus die Petrus de sleutels en Paulus de wet aanreikt. Het gouden altaar daaronder is prachtig versierd met reliëfs die taferelen uit het leven van Jezus en Ambrosius uitbeelden. Dit meesterwerk van Volvinio is een van de belangrijkste goudsmeed- en edelsteenkunstwerken uit de 9e eeuw.

Verder is de kerk rijkelijk versierd met laat-Byzantijnse mozaïeken. In de apsis zien wij o.m. een afbeelding van Christus met Protasius en Gervasius aan zijn zijde en een sterfscène van st. Martinus uit Tours waarvan Ambrosius een visioen kreeg.

Na al dat moois op deze vroege morgen verlaten wij de kerk en vertrekken richting Vercelli. Terwijl de bus ons door drukke straten de stad uitloodt, luisteren wij heerlijk onderuit gezakt naar Cor, die ons iets vertelt over Augustinus, de "ghostwriter" van de keizer, wiens leuze was: "Heer geef mij kuisheid, maar nu nog niet". In zijn wilde leven van "Wein, Weib und Gesang" kwam een keerpunt toen hij, zittend in een tuin, een stem hoorde zeggen "Tolle lege". Hij begon de Brieven van Paulus te lezen, volgde catechese lessen bij Ambrosius, werd later door hem gedoopt en tot bisschop gewijd. Zijn geschriften *Confessiones* (Belijdenissen) zijn van groot

belang geweest voor de Katholieke kerkleer en haar dogma's.

Daarna neemt Patries voorin de bus plaats. Zij vertelt ons over de **Trivulzio-kandelaar**. Zij had ons deze zevenarmige kandelaar in de Dom van Milaan graag laten zien, maar deze was helaas afgeschermd voor bezoekers. De bronzen kandelaar, rond 1200 vervaardigd door de edelsmid Nicola da Verdun, is vijf meter hoog en is versierd met oud- en nieuwtestamentische voorstellingen. In de omlijsting zijn prachtige gemmen ingelegd. Het voetstuk bestaat uit vier poten met kosmische voorstellingen: vier paradijsrivieren en fantasiefiguren die kunsten, ambachten en deugden voorstellen. De kandelaar is in 1564 geschonken door Trivulzio.

Patries heeft zo beeldend verteld; wij zien de kandelaar als het ware voorin de bus

staan. Zij wordt dan ook hartelijk bedankt en wij vervolgen onze reis naar **Vercelli**.

Wij wanen ons in Azië als wij door uitgestrekte rijstvelden, waar de bekende risotto wordt verbouwd, rijden. Deze vorm van landbouw werd in het verleden door de cisterciënzers (gereformeerde benedictijnen) gestimuleerd en tot op heden vormt de rijstcultuur een belangrijke bron van inkomsten voor Vercelli en omgeving.

Tot ongeveer 225 v. Chr. werd Vercelli - een van oorsprong Keltische stad- zoals geheel Noord-Italië bewoond door Galliërs. Na diverse oorlogen en een verloren veldslag tegen Hannibal werd het hele gebied gereorganiseerd door de Romeinen. De Galliërs werden bondgenoten van Rome. Julius Caesar gaf de stad Romeins burgerrecht. In de Middeleeuwen werd de stad een bisschopsstad (S.Eusebio 360-380), in Visconti's tijd een universiteitsstad en later viel de stad onder het Huis van Savoye.

In Vercelli aangekomen, snakken wij wel naar koffie, maar de volgende kerk die wij gaan bezoeken, sluit om 12.00uur en wij willen onze koffie wel laten schieten voor de mooie fresco's die wij in de **San Cristoforo** te zien krijgen.

Een - zoals Cor verwoordt - nette Renaissancekerk (1515) met verhoogde Dorische zuilen en een tympanum gebouwd voor de Humiliati (Nederigen), pre-Franciscanen. Later werd de kerk bestemd voor de Jezuïeten. Het barokke interieur is verdeeld in drie beuken, apsis en lantaarnvormige koepel en heeft in de loop van de eeuwen diverse restauraties ondergaan.

Wij komen voor de prachtige fresco's van Gaudenzio Ferrari bijgenaamd de Milanees wiens werk wij ook in de Brera in Milaan bewonderden (zie hiernaast H. Catharina van Alexandrië). Behalve schilder was hij ook beeldhouwer en architect. In Varallo bezoeken en bezochten vele pelgrims zijn beschilderde beelden in de kapelletjes van Sacro Monte. Ferrari was sterk beïnvloed door Leonardo da Vinci's schilderstijl.

Tussen 1529 en 1534 schilderde hij scènes uit het leven van Maria en Maria Magdalena.

In de Mariakapel zien wij:

- de aanbidding van het kind met twee knielende, in het zwart geklede vrouwen (van de fam. Corradi, opdrachtgever) met hun beschermheiligen Catharina van Siena met kruis en Nicolaas;
- de geboorte van Maria met Anna in het kraambed en verzorgsters er omheen;
- de verlovings van Maria (kan ook huwelijk zijn) met in het midden een priester met lange witte baard;
- de annunciatie;
- de aanbidding van de herders en de drie Koningen (Magiërs) uit het Oosten, de laatsten vol pracht en praal.

In dezelfde kapel, op de lange wand zien wij de Hemelvaart van Maria. Het lijkt of dit fresco uit twee gedeelten bestaat: het hemelse waar Maria omringd door engeltjes met gedraaide kandelaartjes opstijgt en het aardse waar de apostelen verbaasd omhoog kijken en waar de ongelovige Thomas Maria's ceintuur door een van de engeltjes krijgt toegeworpen.

In de Maria Magdalenakapel aan de andere zijde zien wij fresco's met scènes uit het leven van Maria Magdalena :

- Maria Magdalena en de apostelen luisterend naar de prediking van Christus;
- het diner in het huis van Simon de Farizeeër, waar Maria Magdalena de voeten van Jezus zalft en met haar haren droogt;
- de ontdekking van het lege graf van Christus en de ontmoeting in de Graftuin tussen Christus en Maria Magdalena (Noli me tangere.).
- scènes uit het leven van Lazarus, Martha en Maria

Magdalena in Marseille, waar

zij volgens overleveringen het evangelie brachten en goede werken verrichtten. Wij zien o.m. de doop van een Romeinse consul en zijn vrouw die, op weg naar Rome, net een kind hadden verloren. Het landschap is bijna surrealistisch geschilderd met op de achtergrond de Heilige stad Rome. - extases, sterfscène en de Hemelvaart van M. Magdalena slechts bedekt met lange blonde haren hetgeen betekent dat zij geen zondares meer is.

In deze kapel zien wij op de lange wand de kruisiging van Christus, een rijk middeleeuws geschilderde fresco met ruiters en een grote menigte, waaronder de twee rouwende Maria's, onder het kruis. Wij zien te paard de lansdrager die zich later tot het Christendom bekeerde. Rond deze centurio ontstonden vele legendes. Hij stak met zijn lans in Jezus' zijde en kreeg later

de naam Longinus. Het bloed van Jezus druppelde langs de lans in zijn oog waarop hij genas van zijn oogkwaal. De lans wordt in Mantua bewaard. Al met al een prachtig fresco. Cor concludeert dat de werken van Ferrari iets "kijkdoosachtig" hebben. Zijn figuren lijken soms wel poppen van papier maché.

In de apsis bekijken wij nog een groot altaarstuk waar Maria met Kind staat afgebeeld omgeven door de heilige Christoffel, Johannes de Doper, Nicolaas en twee Humiliati met aan hun voeten musicerende engelen en op de achtergrond een dichte wirwar van takken van een boom.

De kerk gaat sluiten en wij worden dringend doch vriendelijk verzocht de kerk te verlaten.

Op het piazza Cavour genieten wij van onze lunch. Zo'n hele invasie brengt altijd iets teweeg bij de bediening, vooral als iedereen iets anders wil, maar dankzij Cor krijgt ieder toch datgene wat hij/zij bestelde. Een heerlijke afsluiting van het ochtendprogramma.

Ineke.

Cor herinnert ons, staande bij het standbeeld van Camillo Cavour (1810-1861), aan de betekenis, die deze man gehad heeft voor de eenwording van Italië. Hierna bezoeken wij de basiliek van San Andrea, gebouwd tussen 1219-1227 in opdracht van kardinaal Guala Bicchieri, in gotische/cisterciënzer bouwstijl met kenmerken van de Engelse architectuur, te danken aan het feit dat deze Bicchieri in Engeland had verbleven voor een diplomatieke missie in opdracht van paus Innocentius III. Ook schonk deze kardinaal een ziekenhuis aan deze stad voor de pelgrims, die over de

Via Francigena naar Rome trokken. Het complex - waartoe ook een Universiteit van de Augustijnen, nu reguliere universiteit, behoort - is grotendeels bewaard gebleven in zijn oorspronkelijke vorm. Wij staan voor de mooie gevel met de twee slanke torens en bekijken het timpaan met de kruisdood van de heilige Andreas; links is de schenking van de kerk door Bicchieri aan de

augustinier kanunniken afgebeeld, vervaardigd door de school van Benedetto Antelami. De kloostergang is gebouwd in romaans/gotische stijl; de zuilengalerij is ondersteund door bogen, die rusten op vier ranke bogen.

In de kerk vallen de gotische bogen op, steen afgewisseld met rode baksteen. Wij zien de prachtige koorbanken met ingelegd hout uit 1514, een fresco (13de eeuw) voorstellende de heilige Thomas van Aquino en de kapittelzaal.

Daarna rijden wij richting **Turijn** terwijl Cor ons vertelt over de

geschiedenis van deze stad, waar weinig industrie meer is na het verdwijnen van de FIAT-fabrieken. Het huis van Savoye is sterk verbonden met de geschiedenis van de stad.

Carlo Borromeo (1538-1584) is van grote betekenis geweest voor de stad: na de

pestepidemie van 1576 liet hij in 1578 de lijkwade van Christus vanuit het Franse Chambéry overbrengen naar Turijn, waarna de pelgrimage op gang kwam.

Wij wandelen met Cor door de stad, nadat wij ons geïnstalleerd hebben in het hotel.

Opvallend is het rasterpatroon van de straten, de via Garibaldi is de oude Romeinse decumanus.

In de dom is een kapel voor de lijkwade. De lijkwade verdween ten tijde van de vierde kruistocht uit de Aya Sofia in Constantinopel en is meegenomen naar Frankrijk, en op een gegeven moment bewaard in Chambéry, de toenmalige residentie van de Savoyes. In de dom zien wij ook het grafmonument van Giovanna d'Orlier de la Balme.

Wij lopen naar het Palazzo Carignano, eens het paleis van prinses van Savoye-Carignano, geboorteplaats van Victor Emanuel II, later parlamentszetel totdat het parlement verhuisde naar Florence en later weer naar Rome. De binnenplaats is het oorspronkelijke paleis; de voorgevel is van Guiarino Guiarini.

Cor wijst ons daarna op een plaquette op een huis, waarop staat dat Nietzsche daar zijn "Ecce Homo" schreef in 1888.

Wij lopen door het mooie centrum van Turijn, en zien het palazzo Madama.

Sommigen van ons nemen op de via Po de enige echte bicerin, echte chocolade met espresso en slagroom en kunnen daarna toch nog een diner op!

Monica.

Dinsdag 8 mei.

Om 9 uur vertrekken we - te voet - uit het hotel. We bezoeken, op weg naar de Galleria Sabauda, de kerk gewijd aan **San Filippo Neri**. De bouw van deze kerk - in opdracht van de Congregatie van het Oratorium - begon in 1675 door Antonio Bettino.

De 19^e eeuwse neoklassieke/Korinthische façade kan worden toegeschreven aan Giuseppe Maria Talucchi. Het interieur van de kerk lijkt nog het meest op een barokke concertzaal en heeft een indrukwekkende omvang. Filippo Neri kwam in de cursus al aan de orde. Hoe zat het ook al weer met hem en met die Oratorianen? Afkomstig uit een adellijke familie in Florence, geschoold door de Dominicanen van San Marco, bekeert Filippo Neri zich van aankomend zakenman tot sociaal werker. Hij gaat naar Rome voor

studie bij de Augustijnen, werkt onder de zieken en de armen. Hij wordt de apostel van Rome genoemd - ook wel Pippo il Buono - gaat als Socrates door de stad om te discussiëren, richt een broederschap op voor hulp aan pelgrims en zieken. In 1551 wordt hij tot priester gewijd en in 1556 richt hij het Oratorium op, een hal voor avondbijeenkomsten met gebeden, lezingen, discussie en muziek. In 1575 wordt de Congregatie van het Oratorium opgericht. De Oratorianen van toen hebben navolging gekregen in de jaren 60 van de vorige eeuw door een lekenbeweging onder de naam San Egidio in Trastevere. Deze richt zich in het bijzonder op zwervers en vereenzaamde ouderen.

De **Galleria Sabauda** blijkt verplaatst te zijn naar het Palazzo Reale. Dit sobere gebouw waarvan de gevel is getekend door Amedeo di Castellamonte in de 17^e eeuw was tot 1865 de residentie van de Koningen en Prinsen van Savoye. De Galleria bezit de kunstcollecties van het Huis van Savoye: Italiaanse en buitenlandse werken waaronder een van de grootste verzamelingen Vlaamse en Hollandse schilderijen in Italië. We bewonderen onder andere:

- een Madonna met Kind van Fra Angelico
- werken van de gebroeders Pollaiuolo en Bergognone
- de Lijdensweg van Christus van Hans Memling, de opdrachtgevers waren waarschijnlijk dezelfde als die van het Portinari altaar in het Uffizi
- de Maaltijd bij Simon, een jeugdwerk

van Veronese, Cor: "de koppen zijn stuk voor stuk de moeite waard"

- de Drievuldigheid van Tintoretto
- grote doeken van Bassano, die met zijn spel van licht Caravaggio aankondigt
- de Annunciatie van Orazio Gentileschi (een conceptie per aurem), een van de meesterwerken van deze kunstenaar, dat gekenmerkt wordt door een sterk realisme
- de zonen van Karel I van Engeland en een sterk

staatsieportret van Van Dyck
- de fraaie landschappen en het
Gezicht op Turijn van de
Venetiaan Bellotto, neef van
Canaletto

- en tenslotte ook nog: schilderijen van Paulus Potter en
Gerrit Dou.

Tijd voor de koffie (of de bicerin): op naar Caffé Baratti
en Milano. Heerlijk, een belevenis.

Om 12 uur zitten we alweer in de bus op weg naar het **Lingotto**, eens de FIAT fabriek
- Fabbrica Italiana di Automobili Torino - erfenis van de industriële geschiedenis van
Turijn, gebouwd in 1915-1930, als fabriek gesloten in 1982, maar op het dak, de vijfde
verdieping, is er nog steeds het testparcours
voor de vroeger op de verdiepingen daaronder
gefabriceerde FIATjes. Nu is het complex
verbouwd tot congres-, winkel- en cultureel
centrum, architect: Renzo Piano (van o.a. Nemo in
Amsterdam en Centre Pompidou in Parijs). Wie
had gedacht dat we samen met Cor nog eens een
shopping mall zouden bezoeken? We lunchen in
een van de restaurants van Eataly, de voormalige
Vermoutfabriek tegenover het Lingotto, en
bezoeken daarna de kunstcollectie van de
Agnelli's (onder het door fotocellen aangestuurde lamellendak voor de beheersing van
de temperatuur in het museum) met een variëteit aan schilderijen: stadsgezichten van
Canaletto en Guardi, zeven vrolijke composities van Matisse (Jan Smit wijst ons er op
dat Matisse weinig handen schildert omdat die de compositie verstoren), een mooie
Modigliani "Nu Couché" uit 1917 en een hele leuke Picasso L'Hétaïre (de courtisane) uit
1901.

Om half drie gaan we met de bus naar de hypermoderne, roodbakstenen kerk **Il Santo
Volto** ofwel Het Heilige Gezicht (van de lijkwade) van de Zwitserse architect Mario
Botta, leerling van Carlo Scarpa, gelegen in een volkse buitenwijk van Turijn waar
vroeger een grote staalfabriek stond. De kerk werd geopend in 2006. Zeven meter 35

hoge torens met elk twee lichtschachten vormen de buitenmuur van de kerk en maken, met een ingenieuze dakconstructie, het interieur van de kerk tot een enorm gewelf.

Het biedt plaats aan duizend kerkgangers. Tussen de torens door valt een zee van (gebroken) daglicht de kerk binnen. Er heerst een serene sfeer. De vloer is van glad zandsteen. De banken, de zijwanden en de dakbetimmering zijn van licht esdoornhout. Achter de marmeren altaartafel ontwaren wij een afbeelding (in marmerlaagjes) van het gezicht van Christus à la de afdruk op de lijkwade. In de enorme ruimte

staat slechts een enkel beeld: Maria vertrapt het kwaad. Er hangt ook een 14e eeuwse crucifix. En er is een zijkapel en een - ook weer esdoornhouten - doopvont. Maar dat is het. Een magistrale combi van eenvoud en subtiliteit. Buiten zien we de tot kerktoeren omgebouwde 60 meter hoge schoorsteen van de oude staalfabriek, waaromheen zich naar het kruis op de top een spiraal van stalen pinnen (verwijzing naar de doornenkroon van Christus?) omhoog slingert. De kerkklokken staan beneden naast de toren. Wat een tegenstelling tot de vele andere, vaak overdadig bewerkte kerken die we deze reis bezichtigd hebben en nog zullen bezichtigen!

Terug in de bus verheugen we ons op het bezoek aan het voormalige jachtslot van de hertogen van Savoye "**Reggia di Venaria**" en de bijbehorende tuinen. De uitbreiding tot wat later "het Versailles van Piemonte" werd, begon in 1660 onder Karel Emanuel II en duurde een eeuw. In de jaren 60 van de vorige eeuw vond een grote restauratie plaats. Sinds 1997 vallen het paleis en de tuinen onder het Unesco Wereld Erfgoed Programma. Wegens tijdgebrek zullen we het paleis zelf helaas niet bezoeken, maar beperken we ons tot het bewonderen van de uitgestrekte tuinen. Evenwel: na een bezoek aan de bookshop in het paleis hebben uw kronikeurs het geluk de uitgang naar de tuinen te missen. Zodoende bevinden zij zich tot hun blijde verrassing ineens in het paleis en genieten zij onder meer van de rijkelijk gedecoreerde honderdveertig meter lange Grande Galleria. We zien elkaar even later terug in het cafeetje aan de overkant waar de wijn (te) overvloedig vloeit

Jan en Lous.

Woensdag 9 mei.

Onthutst vertelt Patries bij het verzamelen dat er bij haar een poging tot beroving is gedaan. Gelukkig is die poging mislukt! We wandelen eerst naar het Piazza San Carlo, genoemd naar Carlo Borromeo, die in 1610 heilig verklaard is. Het 17e eeuwse plein wordt wel de "salon van de stad" genoemd. Eigenlijk is het gewijd aan Emanuele Filiberto, hertog van Savoye. Hij maakte Turijn tot hoofdstad van zijn rijk. Midden op

het plein staat een ruitersstandbeeld van hem. Er is een zuilengang met oude cafés, maar de twee kerken aan de zuidkant, die wel de tweelingkerk genoemd worden, vallen nog het meest op. De Santa Christina links, gebouwd door Filippo Juvarra rond 1700, heeft een enigszins ronde voorkant, de San Carlo rechts kreeg rond 1800 een nieuwe voorgevel. Juvarra was ook de architect die in 1710 een nieuwe voorgevel plaatste voor het middeleeuwse kasteel, Palazzo Madama. Het plein heeft een koninklijke allure. We zorgen even voor onrust in een sfeervol "Weens" café, waar we met z'n allen naar binnen drommen om rond te kijken.

We lopen door naar de goed verstopte paleiskerk San Lorenzo. Eigenlijk valt alleen de koepel van Guarino Guarini op (1668-1687). Guarini is een veelzijdig mens, theatijner pater, theoloog, wiskundige en schrijver van het boek: "Filosofische stellingen". De constructie van de koepel is zodanig, dat hij door de lichtinval opgetild lijkt.

Oorspronkelijk stond er een Mariakerkje op de plek van de San Lorenzo. Het voorstuk van de kerk doet daar nog aan denken. Beneden in de kerk zijn geen ramen, daar heerst een aardse sfeer. Hoger in de kerk zijn mooie ramen met de vier evangelisten ertussen. Wij zitten in het donker en moeten verlicht worden door het evangelie. Er is veel marmer in de kerk, die een van de belangrijkste voorbeelden van barokke bouwkunst is.

In een zijkamer krijgen we een foto uit 1931 te zien van de lijkwade op ware grootte. Cor wordt voorgelicht door een overijverige kenner in rap Italiaans. Hij krijgt

nauwelijks de gelegenheid om af en toe iets te vertalen, de gids raakt niet uitgepraat. Hij legt ons uit hoe de doek over het lijk lag en waar je allemaal bloedsporen kan zien. Dat klopt allemaal met het verhaal van Christus. Later is in de linkerbovenhoek een stukje van de doek weggehaald om de ouderdom van de doek te bepalen met de C 14

methode. Hij zou uit 1250-1350 zijn en niet uit de eerste eeuw na Christus. De doek is door zoveel handen gegaan, dus deze methode wordt ook weer aangevochten. De gids besluit heel wijs dat ze het onderzoek beter kunnen stoppen, want zelfs als bij een ander stukje de leeftijd wel 2000 jaar zou zijn is daar nog niet mee bewezen, dat de doek om Christus gezeten heeft. De doek heeft een pelgrimsfunctie, mensen zijn blij als ze er bij geweest zijn. Waarom zou je daar de wetenschap op loslaten?

Hierna lopen we naar Palazzo Madama. Bij de ingang moet je over glas lopen, maar dan kan je (met enige fantasie) de resten van de oorspronkelijke Romeinse stadspoort, de Porta Decumana en de resten van het daar bovenop gebouwde middeleeuwse kasteel zien. Madama slaat op Maria Christina, Madama Reale, moeder van Carlo Emanuele II. Zij was langdurig regentes, veel te lang. Ze voerde een schrikbewind en joeg mensen over de kling. In het paleis bezoeken we met Cor het Museo Civico dell'Arte Antica, waar we Romaanse en gotische sculpturen uit Noord-Italië zien, veel uit kerken, en een zaal met schilderijen.

De bekendste schilder uit Piemonte is voor mij Ferrari, maar dat komt misschien door het automerk, dus goed te

onthouden. Er is prachtig houtsnijwerk te zien, houten beelden, marmeren reliëfs,

beelden van been, maar het absolute topstuk is een portret van een onbekende man van Antonella da Messina. De man heeft een ironische glimlach. Het schilderij is rond 1475 geschilderd in olieverf. In dezelfde ruimte staat een staf van been met een prachtig versierde krul, rond 1250 gemaakt en een beeld van Maria met kind, ook van been, rond 1300 gemaakt. Verder wordt daar een getijdenboek van Duc du Berry, rond 1400, getoond. Jan van Eyck heeft hier ook enige miniatures in geschilderd. We zouden hier nog veel langer rond kunnen lopen, wat sommigen van ons 's middags ook gedaan hebben. Ons tijdschema 's ochtends geeft ons nog wel de mogelijkheid om even door het paleis te lopen, bijvoorbeeld om een blik te werpen op de grote zaal op de eerste verdieping, waar in 1848 en in 1859 de

Italiaanse eenheid werd geproclameerd. Op advies van Cor genieten we nog snel even van het uitzicht vanuit de toren van het paleis. En dan is er koffie...

Weer geheel gesterkt lopen we naar de Santa Maria Consolata, de meest geliefde kerk bij de bevolking van Turijn. Op deze plek stond sinds 900 een Andreaskerkje, gebouwd door de

Benedictijnen. De huidige kerk is ook gewijd aan Maria van wie hier een afbeelding wordt bewaard dat wonderen verricht. De afbeelding zou ooit bij een brand zijn verdwenen. Een blinde man uit Frankrijk had rond 1100 een visioen waar de afbeelding

was: in de crypte van het Andreaskerkje naast het klooster. De afbeelding is gevonden en de man genezen! Hier is de huidige kerk gebouwd. De middeleeuwse campanile met een mooie romaanse klokkentoren van het klooster staat er nog. De kerk heeft nu een neoklassieke façade, een tempelfront, met een barokke creatie van Guarini daarachter. Lodewijk XIV stond in 1704 voor de poorten van de stad. In dat jaar is er een kanonskogel in de muur van de kerk geschoten, nog steeds te zien. In 1706 heeft men in de stad Maria-afbeeldingen rondgedragen, biddend dat Lodewijk niet in de stad zou komen. De bevrijding kwam weliswaar van buiten af, maar Maria heeft daar zeker de hand in gehad! Er is een mis aan de gang, dus we worden naar de zijvertrekken geleid door Cor.

In de gangen en enkele vertrekken hangen rijen ex voto's.

Dat kunnen schilderijtjes zijn of andere herinneringen, die personen aanbieden die onheil overleefd hebben. Hierna verspreidt iedereen zich om een lunchadres te zoeken.

Ada

Op onze 'vrije middag' kiezen Trudi en ik voor een bezoek aan het GAM: de **Galleria Civica d'Arte Moderna e Contemporaine**. Bij binnenkomst in dit Museum voor Moderne en Hedendaagse Kunst beginnen we op de begane grond in de 19^e eeuw met nogal wat donkere werken van overwegend Italiaanse schilders.

Als eerste verrassing zien we een Hollands landschap met schaapjes opduiken.

Het volgende werk dat ik noteer is van de hand van Giorgio Belloni (1861-1945). Het is een olieverf op doek, getiteld 'Symphony 1896'; we zien een ondergaande zon, die ons aanspreekt hoewel de verspreiding van het licht niet helemaal lijkt te kloppen.

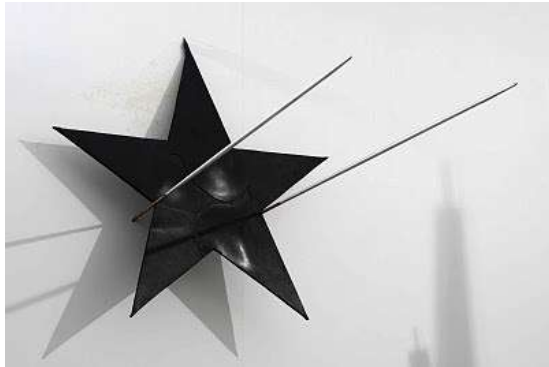
Na even te hebben stilgestaan bij 'The art of movement' uit 1988 van Eduardo Macino, beklimmen we de trap naar de eerste verdieping, waar we wat bekendere namen tegenkomen.

Zo is daar Anselm Kiefer, één van de meest succesvolle, maar ook omstreden kunstenaars van het naoorlogse Duitsland. Hij wordt beschouwd als een van de belangrijkste kunstenaars van de stroming neo-expressionisten. Het hier in het GAM tentoongestelde 'Fire arm woods' (2010) is groot(s) en verbeeldt het effect van 'Blast in snowcovered Mountains': rode spatten in een imposant wit landschap.

Ook komen we Alexander Calder tegen die we kennen uit de onlangs door het Haags Gemeentemuseum georganiseerde overzichtstentoonstelling. Calder (1898-1976) was een veelzijdig Amerikaans kunstenaar, die vooral bekend staat om zijn kleurrijke mobiele kunstwerken, de zogenaamde mobiles (de term is afkomstig van Duchamp). Hier in Turijn zien we zijn 'Red mobile' (1961).

Dan een voor ons nieuwe naam: Gilberto Zorio. Van hem twee grote werken die tegenover elkaar zijn geplaatst: een bronzen ster met kopersulfaat enerzijds en een

belicht door halogeenspots. Ik vermoed een verband met resp. de Holocaust en de staat Israël, maar blijf met vraagtekens achter, want lees geen context.

Thuisgekomen blijken mijn vermoedens onjuist. Ik lees dat Arte Povera kunstenaar Gilberto Zorio (1944) graag werkt met licht, zuren, lucht en motoren om zijn werken voortdurend te veranderen. In zijn werk staat het begrip energie centraal. "De speer en het licht, in de vorm van halogeenspots, zijn zowel symbool als aanduiding van energie. Een vijfpuntige ster (symbool voor de staande mens in de traditie van Leonardo, voor de universele volmaaktheid en voor de geest die licht brengt in het duister van het onbewuste, of metafoor voor het onbereikbare maar voorstelbare ideaal), en de communistische (Rode) Ster is een constante in het werk van Zorio".

We vervolgen onze weg en zien een paar bekende Cobra vertegenwoordigers: Appel, Picasso en Jorn. Van hen hangen minder bekende werken in het GAM.

Ruimte is er ook voor Andy Warhol (1928 -1987), de beroemde Amerikaanse kunstenaar en leidende figuur in de beeldende kunst beweging die bekend staat als pop art. Van hem zien we een prachtig - typical Warhol - vierluik van Jacky Kennedy (1965).

Op de tweede verdieping zien we nog een Marc Chagall: 'In my country'(1943), een gouache met het voor Chagall zo kenmerkende heldere blauw.

Tot slot van ons bezoek staan we nog even stil bij een bronzen beeld van de ons onbekende Giacomo Manzù: 'meisje op stoel' (1948).

Toine Kappelhof

Donderdag 10 mei.

Om 8.15 staat iedereen keurig op tijd te wachten op de bus. We laten Turijn achter ons en beginnen aan de klim naar boven om de **Basilica di Superga** te gaan bezichtigen. Natuurlijk wordt eerst de tijd in de bus door Cor weer ten volle benut. Hij vertelt over de problemen in Europa, die betrekking hebben op de religieuze en strategische ontwikkelingen, die er zich rond het jaar 1600 - 1700 afspelen:

1598: het Edict van Nantes, uitgevaardigd door de Franse koning Hendrik IV, dat de Hugenoten meer rechten geeft over het uitvoeren van hun geloof.

1685: het Edict van Fontainebleau. Het Edict van Nantes wordt herroepen door de kleinzoon van Hendrik IV, Lodewijk XIV, de Zonnekoning, met als gevolg een uitstroom van Hugenoten naar de Nederlanden en Engeland.

1701: de Spaanse Successieoorlog barst los, omdat de Habsburgse Koning Karel II van Spanje kinderloos sterft. En wie erft nu al zijn landen? Het is Filips van Anjou, kleinzoon van de Zonnekoning. Hertog Vittorio Amadeus, hertog van Piëmonte heeft genoeg van de Franse bezetting, komt in opstand en loopt over naar de Grote Alliantie, gevormd door de Nederlandse Republiek, Engeland, Oostenrijk, de Duitse Keizer en Pruisen.

En wat houdt dat in voor Turijn, de hoofdstad van Piëmonte? Piëmonte wordt compleet verwoest. Vittorio Amadeus breekt met zijn troepen door de omsingeling heen met de bedoeling om samen met Prins Eugenio van het Habsburgse huis de stad Turijn te bevrijden van de Franse onderdrukking. Er was een ring om de stad gelegd. Bij het jachtslot Veneria blijkt de zwakke plek te zijn van de tegenpartij. Met deze wetenschap kan al vlug het beleg worden opgeheven. Het einde van de strijd valt op de

geboortedag van Maria, 8 september. Uit dankbaarheid wordt aan de architect Filippo Juvarra de opdracht gegeven een kerk te bouwen ter ere van Maria: de Basilica di Superga, gelegen op de zuidelijke oever van de rivier de Po ten

oosten van Turijn.

De kerk laat zich al snel in alle schoonheid en belangrijkheid zien, kop omhoog, schouders breed makend. Alles is groot aan haar, wat ook wel moet als je goed te zien moet zijn van beneden af. Onze bus gaat met veel getoeter de heuvel op. Wel zo

verstandig, de weg is smal en kronkelt flink. Op een klein stationnetje het kabelbaantje pakken en dan naar boven toe is natuurlijk voor geen van ons een optie, maar toch! De rit brengt ons naar de top. Het panorama is magnifiek. Turijn ligt aan onze voeten. We zien een geometrisch uitgevoerd stadsplan. Het wegenplan is aangelegd zoals in oude Romeinse steden, volgens een schaakbordpatroon. Twee hoofdassen: een oost-west lopende hoofdstraat, de Decumanus maximus, en een centrale noord-zuidstraat, de Cardo maximus. Op de kruising van deze twee wegen ligt het centrum van de stad. De Po slingert zich er tussendoor. We zien het in de diepte voor ons. Uitgekeken? Nee, maar we moeten verder.

En dan is daar de Basilica zelf, toegewijd aan de Heilige Maria. Achter het hoofdaltaar zien we het eerste van de drie laag-reliëfs. De voorstelling laat aan de onderkant de victorie zien door tussenkomst van het huis van Savoye, in het midden de jonge Vittorio Amadeus, geknield voor Maria en bovenaan in het reliëf, Maria, die vanaf haar hemelse troon liefdevol op Vittorio Amadeus neerkijkt. Het tweede reliëf

laat ons de Annunciatie van Maria zien, het moment waarop de engel Gabriël haar zwangerschap aankondigt. De stralen van de Heilige Geest schijnen naar het boek, het Woord en daarmee wordt weer aangegeven, dat Maria onbevlekt ontvangen is. Op het derde reliëf zien we Anna te Drieën: de Heilige Anna, haar dochter Maria en haar kleinkind Jezus. Deze reliëfs zijn gemaakt door Bernardo Cametti. Natuurlijk bekijken we nog het mooie orgel van de Basilica en moeten dan toch weer de bus in voor onze volgende bestemming: het wijnstadje **Asti**. Harry en Jan zingen nog een rooms lied, wat echt door iedereen in dank wordt afgenomen!

Het is een leuk stadje, dat zijn historische karakter heeft kunnen behouden. Asti staat bekend om zijn witte truffels en zijn wijnen. De stad ligt dan ook te midden van de druivenstokken, die in de heuvels rondom de stad groeien. Op de grote parkeerplaats, waar wij uitstappen, staan nu marktkraampjes met heerlijk vers fruit. Op het plein ernaast wordt op de derde dinsdag in september een historische paardenrace, de Palio, gehouden, een wedstrijd tussen de verschillende wijken van de stad. Zij de paarden, wij de prinsen! Na een kopje koffie op het plein bij de San

Secondo gaan we de kerk bezichtigen. San Secondo is in het jaar 119 n.Chr. de marteldood gestorven. Hier is de kerk gebouwd, oorspronkelijk in romaanse bouwstijl, maar later in de 14^e eeuw in gotische stijl vernieuwd. Op deze plek is hij begraven. Zijn sarcofaag ligt op zijn kant, de deksel ontbreekt. Een legende vertelt ons dat het godshuis door engelen vanuit Nazareth naar Asti is gebracht! Het houten beeld van San Secondo laat zien, hoe hij een plateau draagt met zijn kerk erop.

We zien een veelluik uit de Renaissance met een Predella. De term Predella wordt gebruikt voor het voetstuk van een altaarstuk. Op deze predella staan o.a. Petrus met sleutels en Paulus, die, zo vertelt Cor ons, wordt gezien als de leraar der volkeren. De discussie met vragen, die Paulus ons stelt komt op gang: Waarom is

de kruisiging nodig geweest.....? en waarom is God mens geworden.....? Boven in het altaarstuk zien we Sint Joris, de draak en de principessa. De draak staat symbool voor het heidendom. Hij moet worden gedood door Sint Joris, die daardoor de principessa redt, die geofferd had moeten worden aan de draak. Uit dankbaarheid laat de koning zichzelf, zijn familieleden en al zijn onderdanen bekeren tot het christendom.

De tocht naar **Calamandrana** brengt ons naar een plek, waarvan je rustig kunt zeggen: La vita è bella! De tafel is gedekt op een gezellige veranda, de vitrages bewegen zich in de wind. De rest van de gezelligheid brengen wij mee. Maar wat echt alles slaat is toch wel het wonderschone uitzicht, de weidse vergezichten, het golvende landschap met zijn wijngaarden en vooral de absolute rust, die het landschap uitstraalt. Ja, en dan krijgen we een lunch! De Italianen moeten wel van lekker eten houden, want dát hebben we gedaan. En gedronken is er ook goed, rode wijn, witte wijn, dessertwijn en vergeet vooral niet de Limoncello-fles. Het was een gezellige middag. Gelukkig, dat geen van ons het stuur ter hand hoeft te nemen om de

groep naar **Genua** te brengen.

Tijdens de busreis krijgen we natuurlijk alvast informatie van Cor over Genua. Een arcade geeft ons doorgang naar het hotel. Hotel Bristol Palace heeft een zeer indrukwekkende entree. Het trappenhuis is ovaal van vorm, de doorlopende trapleuning versterkt dit nog. Op de treden ligt een rode loper, waardoor je je toch

iets anders gaat bewegen, schrijden...? Op de bovenste verdieping is in het dak een prachtig Jugendstil glas-in-loodraam. En wij maar denken, dat het hotel niet nog beter kan na Turijn, maar toch..... Loes staat echt een half uur eerder op om te kunnen genieten van het ontbijtbuffet.

Wij krijgen kort de tijd om onze koffer uit te pakken om daarna nog even de sfeer van Genua

proeven! Genua kent het oude gedeelte, de haven, en het nieuwe gedeelte, dat er na 1850 tegenaan is gebouwd. Ons hotel staat dichtbij de Piazza de Ferrari, het knooppunt van oud en ouder Genua. Ook hier komen we weer een stukje van onze legpuzzel tegen. Na de slag van Waterloo verdwijnt Napoleon van het toneel en met hem de Franse overheersing in Italië. Het huis Savoye krijgt het voor het zeggen in Genua en laat dat zien met de bouw van een operahuis en een kunstacademie. Wij

komen op een wat Venetiaans aandoend pleintje en zien daar de huiskerk van Andrea Doria, admiraal van de vloot, in dienst van Genua. Hij stamt af van een oud-Genuese familie. Er staat op een plaquette geschreven, dat, ondanks alles, Andrea Doria zijn geteisterd vaderland niet heeft verlaten. Hij koos voor Karel V en nam deel aan de Genuese opstand tegen de Fransen. Naast de kerk zien we een hekwerk dat op slot zit.

Een oudere dame, die net naar buiten komt, spreekt Cor aan en houdt de deur naar de kloosterhof open, om ons binnen te laten. Zij vindt, dat dit stukje Genua aan het publiek moet worden getoond. Wat een kadootje! En wat een kunstschaten zien we: * een zuiltjessarcofaag. Je komt dan vast eerder in de hemel aan.

* op een laag reliëf Dominicus, Johannes de Doper, Maria met Jezus op schoot, een kruisvaarder en St. Joris met de draak.

* kapitelen van de zuilen, die allemaal rijk versierd zijn met engelen, heiligen, acanthusbladeren, bloemen en adelaars.

Op één van de kapitelen vind ik, achteraf op mijn foto gezien, Johannes de evangelist, Mattheus de engel en Marcus de leeuw, drie van de vier evangelisten. Jammer, dat ik dit niet eerder heb bedacht, ik heb Lucas met de stier niet op de foto.

We zetten onze ontdekkingsstocht voort. Gewoon je ogen de kost geven dan zie je zoveel, zoals bv een reliëf boven een deur, waarop de Magiërs het Christuskind aanbidden.

We lopen langs het vroegere douanegebouw, wat tevens de stadsgevangenis was. Het is het Palazzo S. Giorgio. Op de gevel is een grote muurschildering te zien van Sint Joris en de draak. Marco Polo, de ontdekkingsreiziger, heeft vijf jaar lang op verdenking van spionage voor Venetië daar vast gezeten. De overlevering zegt ons, dat hij zijn

reisverhalen heeft verteld aan de romanschrijver Rustichello da Pisa. De site, waar je alles over Marco Polo kunt lezen, is : http://nl.wikipedia.org/wiki/Marco_Polo , de moeite waard.

Als laatste komen we aan in de oude haven van Genua. De restauratie van de Porto Antico is aangepakt door Renzo Piano, een architect, geboren en getogen in Genua. Wij kennen hem van het Centre Pompidou in Parijs en het wetenschapsmuseum Nemo in Amsterdam. Als je in de oude haven rondloopt en je ziet zijn werk, dan weet je gewoon, dat hij van technische constructies houdt. De toepassing van geprofileerd metaal in combinatie met glas leveren spectaculaire bouwwerken op, zoals de Grote Glazen Bol, die een tropische tuin herbergt. Zijn kunstwerk waarin ik de titel "Een woud van scheepsmasten" zie, brengt een relatie tot stand met de scheepsmasten in de oude haven. In een van de armen van die masten heeft Renzo Piano een

hefmechaniek aangebracht om een lift te kunnen tillen. 's Zomers is er een openluchttheater. De haven leeft! Alhoewel nu op een andere manier. In een tot restaurant omgebouwde havenloods gaan we een hapje eten. Met ons gezicht gericht naar het water genieten we nog van de ondergaande zon, als je stoel tenminste de goede kant opstaat!

Marijke

Vrijdag 11 mei.

Na het ontbijt wandelen we over Piazza Ferrari met de grote fontein naar het palazzo Ducale, het voormalige Dogen paleis. In de 18^e eeuw is er aan de Piazza Matteotti, de westkant, een classicistische gevel toegevoegd, een nogal kil, marmeren gevel. Aan de Piazza Matteotti staat de **Gesù**, de Jezuietenkerk. Zij is gewijd aan de heiligen Andreas en Ambrosius. De gevel in nog een sobere overgangsstijl van Renaissance-Barok, met pilasters en een verhoogd timpaan wat weelderig aandoet door het roomkleurige marmer. De ordebroeders van Ignatio van Loyola zwermden in de 16^e eeuw vanuit Rome over heel Italië uit. Het waren hoogst intellectuele mensen en Christus' soldaten, maar met een oog voor de lijdende medemens. De interieur-inrichting van de kerk werd veelal geschonken door aristocratische burgers van deze

rijke handelsstad. Naast veel minder bekende regionale schilders kent de kerk twee werken van Rubens, die hier verbleef.

1^e H. Ignatius geneest iemand die bezeten is.

2^e De besnijdenis van Christus met op de voorgrond twee grote, typische Rubens-figuren die ons oog het schilderij inleiden. Maria wendt haar hoofd af van het gebeuren. Wil zij het niet zien of voorziet zij al het lijden van haar zoon? Boven breekt de hemel open met engelen rond

een verblindende Hebreeuwse tekst.

In de Cappella Concezione een werk van Andrea Pozzo, zelf een Jezuiet. Maria Immaculata (onbevleete ontvangenis) draagt haar kind over aan de H. Stanislaus, bisschop van Krakau vanaf 1070. De Kerk viert de geboorte van het onbevleete kind Maria op 8 september maar de eigenlijke onbevlektheid van haar viert zij al eerder, op 8 december, dus bij de conceptie van haar door haar ouders Joachim en Anna.

Van Guido Reni een Assunta, Maria tenhemelopneming. Maria verblijft al in hemelse sferen bij de engelen en Christus, maar de apostelen staan in verwarring bij de ontdekking dat haar sarcofaag leeg is. Ze vinden alleen wat steentjes. Zij hebben haar dus eerst zien ontslapen, maar niet gezien dat zij verrezen is met ziel en lichaam zoals het kerkelijk dogma leert? Of alleen met haar onzichtbare ziel? Het vraagstuk van Maria tenhemelopneming laat hier nog enige ruimte over voor vrij denken?

Dan snel de kerk uit en naar **S.Lorenzo** achter Cor aan, want hij is weer rap in de voeten gegaan naar de kerk van die naam. De kathedraal, opgedragen aan de H. Laurentius, kreeg een upswing door de relieken van de apostel Johannes, door kruisvaders in 1100 meegenomen uit Efese en hier bewaard. De kerk heeft een strenge romaans-gotische gevel in zwart-wit marmer. Toscaans-Lombardische invloed.

Het timpaan boven het hoofdportaal bevat een marmeren tronende Christus op zijn zetel, omringd door de vier symbolen van de evangelisten. Beneden ligt Laurentius op zijn rooster. Op de

rechterhoek staat een figuur die we niet thuis kunnen brengen: de ridder St.Joris met schild of is het geen schild?

Het interieur bevredigt, na de gevel gezien te hebben. Een hoog oprijzend middenschip, gotisch. Rijen hergebruikte antieke zuilen die met extra kapitelen verhoogd zijn leiden je oog naar het priesterkoor.

In de zijkapel van San Giovanni vroegrennaissance beelden uit 1450. Adam en Eva van Andrea Sansovino. Wat sterk onze aandacht vraagt is een beeld van hogepriester Zacharias van Matteo Civitali. Zacharias spreekt en gebaart in een Joods ritueel gewaad en is erg uitdrukkingvol. Achter in de kapel een kleine sarcofaag uit 1225. De relieken van Johannes worden op 24 juni voor deze kapel getoond en daarna in processie de stad rondgedragen. Dat zie ik al zo voor mijn ogen gebeuren, zoals ze dat alleen in Italië kunnen!

Tesoria, schatkamer. Hier is een aantal bijzondere dingen te zien. 1. Een schaal van wonderlijk mooi groen glas, de Sacra Catino. Dit zou de zo hartstochtelijk gezochte graal zijn, de schaal waaruit Christus tijdens het Laatste Avondmaal gedronken heeft of volgens anderen de schaal waarin het bloed van Christus aan het kruis drupte. De herkomst van de schaal is (natuurlijk) omstreden, maar het feit dat ze de bezoekers al eeuwen aangetrokken heeft geeft deze schaal al een fascinatie. Ook Napoleon vond haar bijzonder, nam haar mee en liet haar herstellen. Het is net als de Lijkwade van Turijn een object waar generaties mensen hun fantasie of wetenschappelijke navorsingen op los laten. Laat die dingen in hun waarde! 2. De Stauroteca. Een reliekschrijn in de vorm van een kruis met splinters van het Ene kruis. Nou ja, maar het is van puur goud en met edelstenen bezaaid en spreidt een betoverende glans van oud en eerbiedwaardig. Het is Byzantijns en in 1300 uit Efese meegenomen.

Met onze gedachten nog in de Tesoria wandelen we naar de koffie, maar waar is die? Cor is weg, ergens zo'n muizensteegje van Genua ingestoken. Een onmogelijk steegje, waar ver boven onze hoofden de dakranden elkaar raken en alles in geheimzinnig duister zetten. We vinden elkaar terug op de piepkleine Piazza delle Erbe, de groentemarkt. Bar Berto in een onooglijk pandje serveert buiten prima cappuccino's! Genietend komt om ons heen de wijk tot morgenlijk leven. Voorraden voor neringdoenden rollen en kruien voorbij. Oma's en buurvrouwen voor een huis doen wat ze overal doen: de kleinkinderen, het nieuwtje van gisteren. Genua!

Meer steegjes op weg naar de **San Donato**, twaalfde eeuws Romaans. Romaans interieur, houten dakstoel, zuilen "spolia", hergebruik. De zijwanden van grote grijze blokken steen die me doen denken aan een stalmuur. Na de eerste twee kerken met hun kleurige interieurs doet deze soberheid weldadig aan.

Schilderij van Joos van Cleve: de aanbidding der koningen. Linker luik H. Stefanus met de

schenker. Rechterluik Maria Magdalena. Middenpaneel het Christuskind met de koningen in aanbidding onder een stalletje met een oude, brokkelige zuil (het oude testament) en een architectonisch correcte zuil naar renaissance-inzicht van die tijd. Vlaams gedetailleerd en lieflijk blauwig landschapje als contrast met het warm rood van de mantel van een koning. Grote "kleinkunst" voor huiskamersfeer.

Meer stegen. Op de minieme Piazza Embriaci staat zowaar een auto, hoe is deze in hemelsnaam hier terecht gekomen? Met een hijskraan?

Sta. Maria di Castello is een Dominicaner kerk. Eerste bouw op deze plek in 8^e eeuw Lombardisch. Huidige kerk in de 13^e eeuw gebouwd door bouwmeesters uit de kring van Meester Antelami. In 1745 verbouwd tot dominicaner kerk, voor monniken uit de San Marco van Florence. De façade heeft een portaal met architraaf uit de 3^e eeuw! In het interieur met Romeinse zuilen is in 1500 de houten dakstoel vervangen door een stenen gewelf. Een aardige en levendige vrijwilliger leidt ons door het ingewikkelde complex van twee kloostergangen, sacristie, refectorium en museum. Hij geeft Cor rustig de tijd zijn woorden te vertalen. Wat ons oog direct trekt is een houten crucifix uit de 13e eeuw, recent terug gerestaureerd naar zijn oorspronkelijke, sobere Romaanse setting. Christus op een Andreaskruis heeft een expressionistische, bijna moderne uitstraling!

In de 2^e kapel links een drieluik schilderij de Annunciatie met een bijzondere, marmeren omlijsting en bekroning door een plaatselijke meester. De conceptie van Jezus vindt plaats via een lichtstraal van de Geest (duif): per aurem, door het oor. St. Rochus laat zijn door de pest getekende been zien. Waar zagen wij deze dagen ook zo iets? Die zwerver op de Genuese straten die ons turisti zijn "ziek" been toonde, helaas voor hem te laat zodat wij al voorbij waren!

In de koorruimte zien wij koorstoelen met aan de achterkant "sputtachieri"? , spuugbakjes voor de oudjes onder de koorheren. Het Museum toont rijke,

geweven kledingstukken gemaakt van resten van gewaden van dames uit Dubrovnik en banieren buitgemaakt op de Turken in de zeeslag bij Lepanto 1571. Als je wat bewaart

dan heb je nog eens wat!
Op de wand van een
kloostergalerij een "al
secco" schildering uit
1451 van de hand van
Justus van Ravensburg,
heel goed geconserveerd.
Justus moet of in Keulen
(Lochner) of in
Vlaanderen (van Eyck,
van der Weyden)
geweest zijn; de zelfde
symboliek: als kristal
helder water, de lelie, de

dovende kaars, de lezenaar waaraan Maria zit. Op een kist een mandje met Maria's
weef-spulletjes. Maria weefde aan een kleed: de nederige wevende vrouw gekozen
voor de hoogste opdracht, als moeder van de Verlosser. Nu hoor ik toch duidelijk
zuchten van de dames achter mij? Ze houden dit niet meer uit! In het landschap links
schuilt een wolf onder een boom met appeltjes: de vrucht van het Geloof beschermt
tegen het kwaad. Nu op naar de lunch.

Jan Smit

Palazzo Spinola

Na de lunch wandelen we door het "rode district" van Genua waar mooie Genuese of
blonde dames hun diensten aanbieden. Cor bezorgd dat de groep niet bij elkaar blijft
vraagt bij elke hoek: "Hebben we alle mannen nog?"

Ongeschonden bereikt de hele groep de
Galleria Nazionale di Palazzo Spinola.
We treffen het Palazzo aan in een kakofonie
van geluiden. Wat is hier aan de hand?
Leerlingen van het muziekyceum geven een
openbare uitvoering en dan moeten de moeilijke
loopjes nog even gerepeteerd worden.

Het Palazzo is in 1593 gebouwd voor Francesco
Grimaldi.

Het huis bestond oorspronkelijk uit twee delen
en is in de loop der jaren verbouwd zo ontstond
er ruimte voor een grote spiegelzaal tussen de
twee huizen.

Toen het huis in handen kwam van de familie
Doria, is het interieur drastisch verbouwd.
Plafonds en wandschilderingen werden aan

elkaar aangepast.

Rubens was verrukt over de architectuur van de Palazzi in Genua en heeft daar een boekje over gemaakt met schetsen. Dit boekje heeft ten grondslag gelegen aan de verbouwing van het Palazzo.

We worden rondgeleid door een gids van het museum.

In de verschillende zalen zien we o.a. Een kaart van Nederland uit eind 16^e eeuw.

Een schilderij van Lazzaro Tavarone: Inname van Lissabon, waarop Grimaldi en Alva staan afgebeeld.

Onder vlotte jazzklanken bewonderen we een portret van Ansaldo Palavicino door Anthonie van Dijck.

We bestijgen de trappen onder nog meer klankkleuren en zien rechts langs de trap theepotten in alle kleuren en maten. Dat doet vermoeden dat we naar de keuken gaan en dat is zo.

Naast het gebruikelijke meubilair zien we ook een liftje waarmee de maaltijden naar de eetkamers, lager gelegen, werden gebracht.

In de eetkamer staan op de muur de Dogen uit de tijd van de Republiek. De Doge werd gekozen voor een periode van twee jaar. We zien daar ook een portret van Paulo Francesco Spinola geschilderd door Angelique Kaufman. Zij was in haar tijd een veel gevraagde schilderes en beroemd in heel Europa.

Boven in het huis hangen veel bezienswaardige schilderijen, zoals de vier Evangelisten van Anthonie van Dijck en een Madonna van Joost van Cleve.

Maar het allerbelangrijkste schilderij is de Ecce Homo van Antonello da Messina.

Dit schilderij hing hier al jaren maar men wist de naam van de schilder niet. Dankzij een briefje dat in de zestiger jaren werd gevonden weten we nu **zeker** wie dit mooie werk heeft gemaakt!

In de muziekzaal blijven we even genieten van het pianospel van de jonge musici en zien we de slag bij Zierikzee geschilderd in 1303. We weten waarom die zeeslag gevoerd werd. Verder zien we schilderijen van Tintoretto, Giambologna en Gentileschi.

Vermeldenswaard is nog een portret van Giancarlo Doria te paard geschilderd door P.P. Rubens. Dit schilderij is in de oorlog naar Mussolini gegaan (ingepikt), daarna is het in bezit gekomen van Hitler, maar uiteindelijk weer naar Italië teruggekeerd.

Na dit oog- en oorstrelende bezoek wandelen we naar de Via Garibaldi, de mooiste Renaissance straat van Genua, vijfhonderd meter lang met tien elegante paleizen.

We dineren deze avond in "I Tre Merli", een restaurant aan de haven.

We worden hier wel erg vlot bediend. Wat blijkt: deelnemers aan een medisch congres komen hier ook dineren waardoor wij snel ons bordje leeg moeten eten. Het was allemaal heerlijk en vooral de viseters kwamen, wat je noemt, aan hun trekken.

Els en Ina

Zaterdag 12 mei.

Vandaag staat een boottochtje op het programma. Het weer is zonnig. De wind matig. Het doel is de abdij van San Fruttuoso. We varen eerst naar Camogli met een overstaptijd van een uurtje. Net tijd voor een kopje koffie, tenminste als de bediening genoeg haast maakt. Dan weer inschepen voor San Fruttuoso. Het is nu drukker op de boot, maar iedereen kan een plekje vinden. Na drie kwartier varen we op de kust aan. In een baai pal achter een strandje met zonanbidders ligt het klooster. Klimmend langs een stenen trap en dan weer omlaag bereiken we het strand. Tijd voor koffie. Het is een beetje dringen in het strandtentje. Het is de enige horeca gelegenheid in de buurt. De prijzen zijn navenant, duur dus.

De oorsprong van deze abdij, zo wordt verteld, ligt in de 8^e eeuw als Prospero, bisschop van Tarragona, Spanje ontvlucht vanwege de invasie van de Moren en de overblijfselen van de heilige Fruttuoso met zijn diakens Augurio en Eulogio meeneemt

Hij belandt op deze plek en bouwt daar zijn abdij. Ook wordt verteld dat Fruttuoso in een droom zelf de plek aanwees waar hij wilde rusten.

In een document uit 984 wordt de aanwezigheid van monniken voor het eerst vermeld. De abdij wordt dan weer herbouwd nadat Saraceense piraten deze verwoest hadden. Rond het jaar 1000 gaf de weduwe van Otto I, Adelaïde van Bourgondië, de opdracht tot uitbreiding van het complex.

In de 13^e eeuw ligt het lot van de abdij in handen van de Doria familie uit Genua. Die gebruikte deze plaats om hun familie een laatste rustplaats te geven. In 1467 verlieten de Benedictijnen het klooster. Nu nam de Doria familie het klooster over. In 1551 verkreeg

admiraal Andrea Doria van paus Julius III het recht van bescherming als hij het klooster zou versterken met een fort. In 1885 wordt de abdij een parochiekerk voor zeevissers. Met verschillende restauraties in 1985 en 1989 wordt het klooster in oude glorie hersteld. Nu wordt het beheerd door het FAI (Fondo Ambiente Italiano). Het kloostercomplex zelf bestaat uit een bovenklooster (12^e eeuw) en een onderklooster met bron (10^e eeuw) en de abdij zelf. In een aparte crypte liggen de Doria's. Het oudste graf dateert uit 1275.

We stappen na een lichte lunch op de boot naar Camogli waar de bus wacht naar Staglieno, de beroemde begraafplaats van Genua. Deze begraafplaats is halverwege

de 19^e eeuw ontstaan. In Genua begint men dan te praten over de noodzaak van een centrale begraafplaats; de noodzaak om de doden buiten de kerken te begraven. In 1835 wordt het ontwerp van Carlo Barabino goedgekeurd. Het is een ontwerp met een Pantheon waar de geest van beroemdheden zullen rusten. In de beeldhouwkunst wordt in die tijd de burgerlijke boodschap vastgelegd: waardering van het gezin, het werk,

het geloof, de welvaart, de liefdadigheid...men vindt het allemaal terug in de monumentale grafbeelden. De begraafplaats weerspiegelt de cultuur en de samenleving van toen. De monumenten drukken de rijkdom en de trots van de stad Genua uit.

De overheersende stijl is hier het realisme. Het zijn graven van rijke Italiaanse burgers waarin het sterven, het verdriet om het overlijden of het bezoek aan de gestorvene in levensgrote taferelen wordt afgebeeld. Elke bezoeker heeft de neiging om te voelen of een kraagje, en zoom toch niet echt is. Opvallend is dat de aandacht van de taferelen sterk uitgaat naar de overlevenden en minder naar de dode.

Een bijzonder monument is het beeld van Teresa Campodocini ofwel het broodvrouwtje. Zij was een arme verkoopster van brood en noten die langs de huizen en markten trok om de kost te verdienen. Zij had slechts een wens: een grafmonument bij de beroemdheden op Staglieno. Als zij tijdens haar leven geen plaats kreeg tussen de "grotten" dan in elk geval na haar dood. Het is haar gelukt. Een van de bekendste beeldhouwers uit haar tijd, Lorenzo Orengo, heeft dit monument voor haar gemaakt. Het stelt Teresa voor afgebeeld met de notenkrans in haar handen. Nog steeds worden er bloemen gelegd bij haar graf.

We zijn op tijd terug in ons hotel om nog wat te winkelen of lekker de benen te strekken. Om 19.45 verzamelen wij om te voet naar ristorante Da Rina te gaan. Op weg lopen we nog even langs het geboortehuis van Columbus en door de "Porta Soprano", de stadspoort van Genua. We zien een heel ander gedeelte van Genua. Vanavond hebben wij alweer ons "laatste avondmaal". Normaal wordt dan een woord van waardering ten opzichte van Cor uitgesproken. Maar omdat het nogal druk kan zijn in ristorante Da Rina, wordt dit de volgende dag gepland. Het blijkt redelijk rustig te zijn.

De eigenaar haalt goocheltrucjes vooral bij de dames uit. Jeanne biedt iedereen na afloop een limoncello aan omdat ze het deze reis zo naar haar zin heeft gehad! Het is weer een bijzonder gezellige avond.

Harry Delemarre

Zondag 13 mei de laatste dag alweer!

Het is beslist zéér uitzonderlijk en dus opmerkelijk om in een programma-schema van Cor Jonkman te lezen, dat een dag pas start om 11.15 uur.

Toch is dat op zondag 13 mei 2012 in Genua zomaar het geval.

Maar ons reisgezelschap laat zich door deze lacune in het programma niet van de wijs brengen. Het onderstreept de inmiddels opgebouwde actieve reputatie door groepsgewijs allerlei zelfgekozen zondagochtendactiviteiten in te lassen. Kerkbezoek scoort daarbij om begrijpelijke redenen verreweg het hoogst. Mogelijkheid tot gebed, H. Mis óf gewoon devoot genieten van mooi gezang, allemaal aanleiding voor de diepgelovigen onder ons om enige tijd binnen de muren van de uitgekozen Godshuizen

te vertoeven. Vooral de Gesù en de San Lorenzo (de Dom) kunnen zich op een grote belangstelling verheugen.

Ook veel zwakgelovigen uit ons gezelschap richten hun schreden naar de genoemde kerken, met als verschil, dat deze niet-uitverkorenen het terras vóór of achter de kerk als het ultieme einddoel verkiezen. En ik weet niet, of Gods genade zich deze ochtend wel zover zal uitstrekken?

Enkele uitgesproken heidenen onder ons

doen inkopen op de markt, voor de veiligheid natuurlijk wel in de buurt van een kerk, je weet immers maar nooit, of betreden de genoemde kerken slechts louter voor materieel gewin, namelijk om er foto's te maken ter ondersteuning van de in de komende jaren te geven cursussen en nog te maken reizen.

Het is echter Toine, die haar zondagsplicht het meest concreet invult door ons allemaal alvast in te checken voor de terugvlucht van vanavond, waarvoor dank.

Om 11.15 uur dus gaan de koffers in de bus. Sterker nog, om 11.15 uur zijn we al onderweg ! Wat een gedisciplineerd (dat betekent volgens het woordenboek: "aan tucht gewend") gezelschap zijn wij toch. Onderweg naar het ons volledig onbekende stadje Vigevano in de Po-vlakte. Maar wel het stadje met "het mooiste plein van heel Italië", zo wordt onze culturele eetlust onmiddellijk door Cor weer opgewekt.

In de bus neemt Ada het woord en deelt mee, dat de reünie (wéér) bij Henny mag plaatsvinden (applaus), deelt Cor mee, dat dat geld gaat kosten, want de pot is bijna leeg (géén applaus). Aansluitend bedankt Toine iedereen voor de wel zeer aangename en snelle "inburgeringscursus", die haar en de andere nieuwkomers ten deel was gevallen. "Ze voelden zich meteen opgenomen in en omarmd door het al doorreisde gezelschap van oudgedienden, waarvoor dank" (groot applaus).

Hierna gaat de muziek aan en worden we tijdens de lange, maar zeker in het begin bijzonder fraaie tocht verwend met de prachtige klanken van de muziek van toch weer onze vriend Wolfgang uit Wenen, omdat de cd van die andere vriend, John Field, er de brui aan gaf.

Om ongeveer 13.00 uur rijden we door de natte, platte velden (risotto) van de Po-vlakte en langs een avontuurlijke route bereiken we tenslotte het liefdesnestje van Carlo en Nadia, dat ons zeer luidruchtig in de armen sluit: héél Lombardije lijkt op ons galgenmaal te zijn afgekomen!

De maaltijd is wederom voortreffelijk en meer dan overvloedig, maar elkaar dat vertellen, dat lukt ons niet. Jan (niet B maar uit B) besluit daarom om zijn slotevaluatie van de reis nog maar even uit te stellen.

In Vigevano, twee uur later, draait alles om het reeds genoemde plein: de Piazza Ducale. Werkelijk charmant prachtig komt het tot je, maar dat geldt ook voor de

duidelijk aanwezige riolering. Maar niet zeuren want ook dat is charmant middeleeuws zullen we maar denken.

Vigevano ligt vlak bij Milaan en maakte dus van oudsher deel uit van het hertogdom Milaan onder de Visconti en de Sforza. Maar het was pas onze vriend Ludovico il Moro, die ná 1490 het plein zijn monumentale aanzien gaf. De meest in het oog springende zijde van het plein, die wordt gevormd door de

gebogen façade van de Dom, is echter van ruim 100 jaar later.

Deze barokke gevel sluit het plein als het ware af en geeft een huiselijk gevoel (zoals bij de Place des Vosges in Parijs, wordt er gezegd). We lopen kort rond in de Dom (San Ambrosio) en zoeken het drieluik, dat misschien door Bernardino Ferrari, uit de school van Leonardo da Vinci, is geschilderd. We menen het op enig moment gevonden te hebben: niet veel bijzonders.

Tenslotte maken we een luchtige wandeling over het plein naar het Castello Sforzesco, daterend van rond 1300, maar in opdracht van de Sforza door niemand minder dan Bramante behoorlijk aangepakt en gewijzigd (o.a. de toren). En ook Leonardo da Vinci heeft zijn sporen in Vigevano achtergelaten. Via een lange corridor lopen we langs de door Ludovico gebouwde stallen, die plaats boden aan meer dan 2000 paarden. Al met al een voortreffelijke wandeling om de copieuze maaltijd enigszins te laten "indalen", zodat we "uitgebukt" de reis kunnen voortzetten naar de luchthaven van Milaan.

In de bus dan eindelijk de slotevaluatie door Jan Smit. Jan omschrijft op meesterlijke, zéér humoristische wijze indringend een aantal opvallende eigenschappen van onze reisleader Cor en geeft een plastische bloemlezing van de contacten, die Cor

onderhoudt met sommige van zijn vele Italiaanse relaties. Jan uit tevens zijn waardering voor de rest van het gezelschap (het was ook voor hem als in

een warm bad). Luid gelach en groot applaus worden zijn deel. Ook over de rest van de terugreis niets dan goeds.

Jan Buijs.

N.B. Deze groepsfoto werd genomen in agriturismo La Corte op donderdag 10 mei.

SLOTWOORD

*"Van het noodweer boven Milaan,
via de bedelaars in Turijn,
naar de hondenpoep van Genua"*

Verder geen kwaad woord over deze fantastische reis !!

De Brera in Milaan, het Lingotto (Fiat) met daarna de tuinen van het jachtslot Venaria Reale van Turijn en de boottocht vanuit de haven van Genua, zorgden voor meer dan voldoende afwisseling tussen de overdaad aan kerken en abdijen, die wij te

bewonderen kregen. Kerken en abdijen, die op hun beurt onderling weer een enorme variatie aan kenmerken, geschiedenis en uitstraling ten toon spreidden. "Van klein en eenvoudig tot majestueus en grotesk, van stil en verlaten tot overvol en lawaaiig, van sober onschuldig romaans tot zondig wulps barok". Óf je sloot het in je hart, óf je kwam er tegen in opstand, maar de indruk was hoe dan ook overweldigend en vaak verpletterend.

Eveneens overweldigend was de wijze, waarop onze leidsman Cor ons tijdens deze reis van dag tot dag en van uur tot uur, steeds met andere insteek en toonzetting, voortstuwde naar weer de volgende bezienswaardigheid of attractie. Hij liet het ons niet alleen zien en horen, maar vooral echt voelen:

- de wereldstad Milaan met zijn absolute hoogtepunten,
- het deftige Turijn met zijn koninklijke allure,

- het middeleeuwse Genua met zijn grote haven en kronkelende, spannende steegjes.

Cor bereidde ons, in de cursus en op de reizenavond, maar vooral op vele momenten in de bus, voor op wat er komen ging en zorgde zo met zijn enthousiaste verhalen voor de spanningsvolle verwachting, die nodig is om iets volledig in je op te kunnen nemen en er met volle teugen van te kunnen genieten. En nimmer werden we daarin teleurgesteld, dát is toch de algehele bevinding in de groep.

Daarnaast opmerkelijk veel tijd voor rust, koffie, toilet en ontspanning! Ja, Cor wordt ook een jaartje wijzer (en ouder?). De gezamenlijke maaltijden waren gevarieerd van samenstelling en vaak aangenaam overdadig. Dat laatste gold jammer genoeg ook nogal eens voor het geluidsniveau in het betreffende etablissement. Maar zo besloten en rustig als we verwend werden op het overdekte terras in de agriturismo La Corte te Calamandrana, ja, zo kun je het natuurlijk niet altijd hebben.

Deze week was wél besteed.

Of om aan te sluiten bij de spreuk waar we de eerste ochtend in de Brera al meteen tegenaan liepen: deze week werd door ons wél "*benut*".

"Si scias uti vita, longa est"

(Als u het leven weet te benutten, dan is/duurt het lang)

Niet te verwarren met de uitroep van onze Cor op een haastig moment: "Dames en heren, *benut* u het toilet wel optimaal !"

Deze week had wat mij betreft, niet lang genoeg kunnen duren.

Dank daarvoor aan allen. En namens allen dank daarvoor aan Cor.

Jan Buijs

Deelnemers:

Ada Blanken

071 5153846

famblanken@hotmail.com

Loes Bik

071 5761476

L.-.Kok@kpnplanet.nl

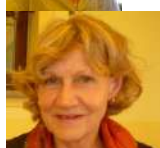
Ineke de Boer

070 5112289

inekekeus@yahoo.com

Conny van Bosse

070-5118998

convanbosse@casema.nl

Liesbeth van
Boven

023-5271582

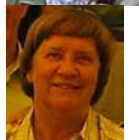
vinbren@xs4all.nl

Jan Buijs

071 5418078

jambuijs@ziggo.nl

Carla en Harry
Delemarre

071 5213610

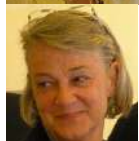
hdelemarre@hotmail.com

Jan en Lous van
Deth

070 3246589

jvand@casema.nl

Henny Donker

070 5117264

hennydonker@live.nl

Ina Ensing

070 3282193

j.a.ensing@ziggo.nl

Patricia
Friederich

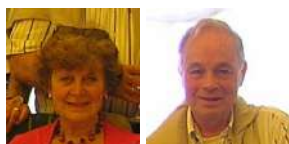
071 5171013

friederich@planet.nl

Toine Kappelhof
en Trudi de
Keizer

070 5113810

a.kappelhof@tiscali.nl
g.h.dekeizer@gmail.com

Corry en Ruud
Mulder

070 5110545

muldco@gmail.com

Jeanne van
Ommeren

071-5144425

h.a.vanommeren@casema.nl

Marijke
Scheffers

071 5765059

m.j.j.scheffers@zonnet.nl

Jan Smit

0544 481281

wesmit@xs4all.nl

Olga Verlinden

070 5116577

olgaverlinden@gmail.com

Nicoline van der
Vloed

06 34335498

njydv@casema.nl

Nella en Onno
Wansink

070 5141100

nellawa@kpnmail.nl

Monica Wolters

071 5154896

mwolterspoelhekke@hotmail.com

Els Wouterlood

070 3506751

e.m.wouterlood@kpnplanet.nl

O.l.v.
Cor Jonkman